

IN MEMORIAM
DOBÓ TIHAMÉR

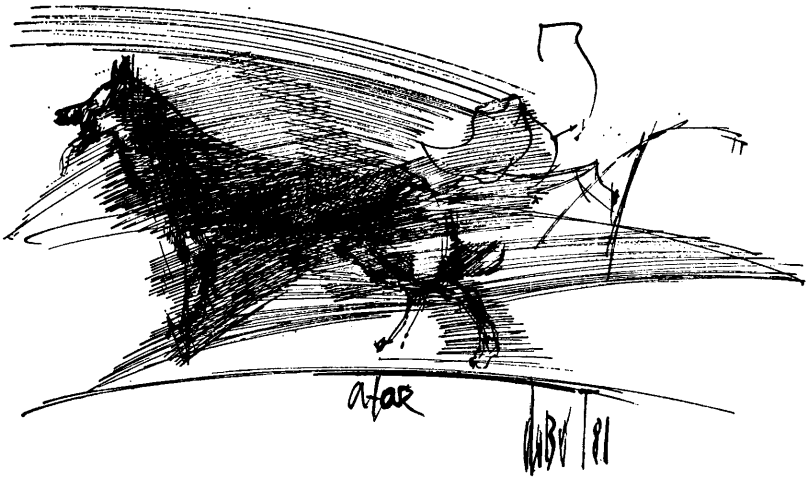
KÖNNYEK KÖZT

PAP JÓZSEF

Tihamér fölött, láthatlanul

Láttuk, amit láttunk:
Nem lesz több attrakció.
Tisza se, virág se;
Most már csak a sívó szó.

(1987. január végén)

Dobó Tihamér: Atasz, 1981

Rade Đukić: Dobó Tihamér, 1960

DRÁGA BARÁTOM!*

Ha nem az élők mértéke artikulálná most a búcsúszt, könnyen megértenénk egymást. De a világ mindennek határokat, mértéket szab: embernek, gondolatnak, szeretetnek, barátságnak, életnek, halálnak. Prokrasztész-ágy ez a világ annak, aki nem az ilyen szatúcsmérték szerint való.

Sem élni, sem meghalni mérték szerint nem tudhat.

Krózus voltál: a szatúcs világ kis, önző életében sem halmozhat fel annyit szeretetből, pénzből, szépségből, jóakaratból, egyszóval a totális életből, mint amennyit Te széttékozoltál közöttük. Te megtehetted. Megtehetted, mert neked volt mit tékozolnod. Ezzel voltál összehasonlíthatatlanul különb mindenkinél. És ezt a szatúcs világ, még közöttük voltál, nem tudta elviselni.

Látod, most már megsokasodtál barátokban. Többé nem védekezhetsz ellenük. Akiknek csak te adtál, csak te adhattál, most leltározhatják hiteleiket, önös kis jótetteiket. Nem nevezhetsz többé a szemük közé.

Ha nem a világ mértéke artikulálná most a búcsúszt, könnyen megérthetnénk egymást. Némán és keserűség nélkül, ahogy a hegedű permetezi feléd valahonnan, egy értelmetlen múltból, az időtlenséget.

Nem fogadkozunk, te tudod, hogy a megőrzés hamis áltatás csak, hisz talán holnap már én, Ottó, vagy a drága Domonkos Pista mondja ki az utolsó „nem”-et világra, mértékre s a bennünk egyre növekvő félelemre. A lét nem képes megőrizni semmit. Diadalmad az öröklét diadalma, magányos Krózus marad az időtlenségben, mint amilyen magányos Krózus volt életedben is.

Drága Barátom, isten veled.

KONCZ István

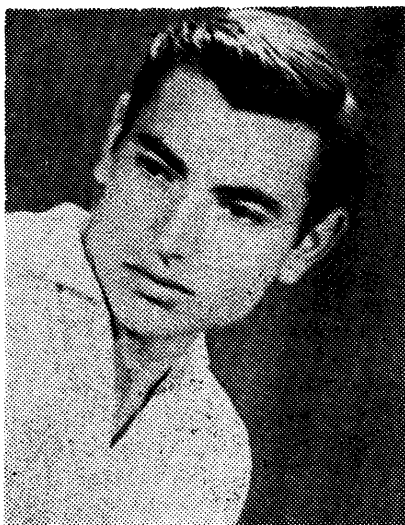
* Elhangzott Dobó Tihamér temetésén, Kanizsán, 1987. január 21-én

HAJRÁ, ECSET!

TOLNAI OTTÓ

Mondták, mondtad: zárják le a koporsót, ne bámuljanak a padba. Mivel ez a kijelentés valóban rád vallott, stílusodra, a dolgot befejezettnek tudtam. Visszatettem a telefont a helyére. A nyers padlódeszka polcra. És lecsúsztam a szőnyegre. Aztán arra emlékszem, fotóid — akárha egy terebélyes fa hirtelen lezúduló, rám zúduló levélzete — között turkállok. Ott álltak a fekete íróasztal öblös, alsó fiókjában (egy ember is nyugodtan meghúzódhatna benne), éppen csak ki kellett fordítani — magamra zúdítani. Igen, voltak ilyen őszök gyermekkoromban, amikor a népkert vagy a nagyverdő egy-egy ősi fája szinte egyszerre zúdította rám rozsdás vagy citromkörteszín levélzetét, egyszerre, hogy kipróbálja, hogy próbára tegyen, mekkora adagokban bírom elviselni bűját (szeretted eredetiben szavalni a Chanson d'automne-t), hogy kipróbálja, vagy tán még inkább, hogy hozzászoktasson a rám dőlő ház, a rám szakadó égbolt súlyához. Az ötvenes évek óta gyűltek fotóid (noha akadt a negyvenes évekből is), később meg már félig-meddig gyűjtöttem is őket. Sokszor gondoltam, valamiféle könyvet, monográfiát kellene csinálni. S valahogy azt a könyvet, azt a monográfiát úgy képzeltem el, hogy legalább annyi fotó lenne benne rólad, mint amennyi rajz, festmény, sőt olykor arra is gondoltam, a szöveg és a reprodukciók akár el is maradhatnának, csak fölösleges, félremagyarázható — egyáltalán magyarázható ballaszt lennének. Több ilyen monográfiát csináltam, más, hasonló könyvekről is képzelődtem, de mások esetében megközelítően sem játszott ilyen szerepet a fotó, nem mutatkozott ilyen fontosnak. Az *élet műve*, az *ouvre* ott volt az arcodon. Ezek a fotók nem egyszerű fotók voltak: a fény valami lényegeset írt fel általuk majdnem minden egyes esetben, függetlenül attól, fotóművész, amatőr vagy magánemberek felvételéről van-e szó. Persze volt itt még valami. Ha nem szerettél volna fényképezkedni, nem gyűlhetett volna össze ekkora anyag a fekete asztal fiókjában. Az igazság az, barátaink közül senki sem szeretett ennyire fényképezkedni, pedig hát voltak még fotogenikus gyerekek. (Voltak még — már ők sincsenek.) Szeretted nézegetni a rólad készült fotográfiákat, többször bukkantam rád, ahogy szinte betemetve a rólad készült képekkel, alszol a pamlagon. Szükséged volt rájuk, a nézegetés minden bizonynyal nem is pontos, hanem nyegle kifejezés: tíz körömmel kapaszkodtál beléjük. Hogy megbizonyosodj. Miről is? Arról: létezel. Igen, mert más szinteken, más dimenziókban nem tudtál megbizonyosodni, képtelen voltál valós viszonyokig jutni, noha látszólagos érdektelenséged,

bohémságod ellenére észbontó kísérleteket tettél ilyen irányba. Előbb természetesen időrendben próbáltam szortírozni az anyagot... A szégyen, nyakigláb, vagy ahogy te szeretted mondani, cérnalábú, kinőtt ruhás, kopasz kisfiú. Mindig olyan pepita rövid-, pontosabban térdig érő nadrágra vágytál, amelynek a szárán, oldalt három egyforma gomb csillog. Egyforma, ezt hangsúlyoztad, és azt is, hogy mind a három gomb egyszínű cérnával van felvarrva. Ezekről a gombokról nemrég fél napig értekeztél nekem. A rád jellemző, éles pontossággal, eredetiséggel, iróniával is persze. Most ott, a szőnyegen megdöbbenve fedeztem fel barátaink s elvéve a magam nadrágján is (én kétszer kaptam olyan nadrágot, öltönyt) azokat a gombokat, a semmis apróságok specialistájának, custosának neveznek, de ezeket a gombokat sosem fedeztem volna fel: csillagokként világítottak hol opálosan, hol vakítóan. Hirtelen nem tudtam, mitévő legyek, kiszurkáljam-e a fényképeket, valahogy úgy, mint kolostorok falán szurkálják ki a szentek, az angyalok szemét, vagy a gombosdobozhoz fussak, és próbáljak összeválogatni hat olyan kisgombot. Nem, nem mozdultam, noha mindig kész vagyok újraleltározni gombállományunkat, nem, mivel annyira azért még mindig ismertem dobozunkat, hogy tudtam: hat olyan intenzív fényű kisgombot, amelyek épp minőségük, fényük miatt különböznek a sliccgomboktól, úgysem találnék. Pedig egykor még voltak különös gombjaink, a gombosdoboz aljáról olykor még előkerült egy-egy egzotikus, misztikus gomb a família legősbibb ágairól. Igaz, főleg nagy, teynyéri gombok voltak azok. Emlékszem, egy ilyen misztikus agancsgombot még Párizsba is magammal vittem. A nagy Dali-tárlatra utaztam, mindent az ő szemével láttam, minden megnyúlt, meg, mint József Attila Űristene („Hosszú az Űristen”), minden képlékeny lett, nem csoda tehát, hogy az a gomb is Dali-féle tárgyként kezdett viselkedni: csodaszarvast véltem látni, amelynek gombokká fűrészelték agancsát, külön-külön kidolgoztak, kifúrtak, kicsiszoltak minden egyes gombot — és aztán újra összerakták, összeillesztették a csodaszarvat. És mondanom sem kell, azt is egészen természetesnek vettem, hogy ott, nem messze a Dali-tárlattól (a Pompidou Központból kijövet jobbra) egy rövidke, régi utcában különös kis gombantikváriumra bukkantam. Gombok minden mennyiségben. Értékes sorozatok, és ahogy a bélyeggyűjtők mondják, tömeggombok, ömlesztve, hatalmas feneketlen ládákban, dobozokban. Egy csöpp üzlet, amelyben a világ összes gombjából volt példány. Gondolkodás nélkül beléptem. Töpörödött néni jött elő, látszott, minden egyes gombot ismer, teljesen mindegy, mit kérek, mindegy, milyen színűt, anyagút, milyen megmunkálásút, mindegy melyik korból, mindegy, a világ melyik részéből, Amszterdamból vagy Alaszkáról, Indonéziából vagy Írországból, Uppsalából vagy Újvidékről, teljesen mindegy, hány lyukút, milyen peremút, homorított vagy domború hátút (különös tekintettel a gombfocira), teljesen mindegy. De akkor

Dobó Tihamér, 1956

Dobó Tihamér, 1960

én nem kéni mentem, inkább: kérkedni. Nem szóltam, csak előhúztam zsebemből a drága trófeából, tényleg majdhogynem a csodaszarvas agancsából fűrészelt gombot, és elé tettem a pultra, melynek márványlapján, úgy tűnt, éjszakánként fantasztikus gombfocimeccseket vívnek (igaz, te, mint mesélted, mindig kerülted a gombfocizó gyerekeket, az úrigyerekeket, kerülted őket, hisz ruhádról olykor a legszükségesebb gombok is hiányoztak, nemhogy még felesleged is lett volna). A néni azonnal megértette a kihívást. Kis, fényesre koptatott létrát hozott elő, mókusként mozogva felfutott, egyáltalán nem zavartatva magát bő szoknyája miatt, dobozokat rakosgatott, egyensúlyozott, az egyiket előkötötte, a másikat a hátsó sorba dugta — és tíz perc se múlt: elém rakta agancsgombom párját... Most, méláztam el ott, gyerekkori fényképeid között, a szőnyegen, most tudnám, egzakt pontossággal tudnám, mit keresek, mit kérnék szépen attól a kedves, egykor minden bizonynyal igen szemrevaló, töpörödött, párizsi nénikétől: hat békebeli gombot nadrágod (nadrágod, amely először életedben — *halálodban* lesz új, szabónál méretre készült, és nem másoktól kapott, kinőtt, széthordott, összevissza foltozott) szárára, hat olyan fénylő, vakító kis tiszta csont semmiséget. Kár, hogy akkor ez nem jutott eszembe (soha semmi sem jutott eszembe, noha ott, akkor, mondanom sem kell, lévén kereskedő fia, felleltároztam az egész boltot), pedig ilyen jellegű problémáidról már akkor is volt némi sejtelmem. Gyorsan kikereshném őket most gom-

bosdoboizunkból, ott áll az előszobában, a régi varrógépen, kikereshem őket, s tudnám, mit kell sírodhoz vinnem, mit kell utánad dobnom a gödörbe. Senki sem venné észre azt a hat kiscsombot, de azért életem problémái, fájdalmai közül a legsemmisebb (az az abszolút semmis) elégtételt kapna. Így csak majd fagyott földmorzsát szórhatok utánad — lehet végső soron, ennyi unalmaskodás, inszisztálás után tán még azt is hajlandó leszel apró, opálos gomboknak vélni... Nagynénédnek (nevelőanyádnak) volt egy birkája. Nélküle sosem mehettél el hazulról, vele mindig, akár éjszaka is felkerekedhettél, mondván, viszed legetetni. Szomszédotok, az akkor alakuló zeneiskola igazgatója, Radács bácsi hegedülni tanított, volt is egy sárga hegedűd, de a hegedűnek nem volt tokja (bordó bársony, püspöklila bélésű, mint a miénknek). Akár egy pikareszkregényhős: egyik kezében a birka nyakára kötött madzag, a másikban a meztelen, sárga hegedűvel sietsz a Tisza-töltések melletti focipályára, ahol sokszor épp a te hegedűd volt az egyik, kikötött birkád a másik (meglehetősen mobil) kapufélfa. Együtt jártunk hegedülni. Radács bácsi nagy, rózsafa vonójával rendületlenül verte kezéd gyűrűsujját, amíg észre nem vette, hogy ujjad egy törés után rosszul forrt össze, és azért nem tudod kinyújtani. Igaz, még úgy is jobban játszottál, mint én, több hallással, de én úgy tudtam szimulálni, hogy az én ujjaimat nem abriktolta. Aztán zongorázni tanultál, a zongorát jobban is szeretted, estelente sokat játszottál (persze nem a leckét), ugyanis másik nagynénéd takarított a zeneiskolában. Radács bácsi volt különben a felfedeződ, később útra bocsátód is. Világi ember volt, sétahajókon muzsikálva bejárta a fél világot. A zeneiskola folyosói a te hangszerkarikatúráiddal, festményeiddel voltak teleaggatva, de akkor már te írtad a parókiákon is az első áldozási szentképek alá a neveket. Már akkor nagy, lila kezéd volt. (Az egyik kanizsai vendégmunkás mesélte később, ha kint eszébe jutottál, mindig lila, fázós kezéd jelent meg előtte, ezért kesztyűt hozott neked ajándékba, amit te persze sosem húztál a kezedre, azonnal tovább ajándékoztál valakinek, akinek nem fázott a keze, de használta.) Különben mondanom sem kell, kitűnően fociztál, jól verekedtél, többször megtörtént, ellenséges bandába sodródtunk, szóval, csináltad azt, amit a többi gyerek — de azonkívül nagy kezéd, *jobb kezéd* külön életet is élt: tökéletesen tudott rajzolni, szépíteni, agyagot formálni, egyenes vonalat húzni, végtelen, egyenes vonalat, vonalzó nélkül, meg szabályos kört, körző nélkül. Kezédre mindig úgy néztünk, azt hiszem, te magad is, mint egy szinte nem is hozzád tartozó, furcsa, idegen, lilás élőlényre. Máshol már írtam arról, hogy az általam megfigyelt nagy festők (Picasso, Dali, Czóbel, Konjović, Sáfrány) keze is ilyen külön életet élő, furcsa élőlénynek tűnt. Dali egyik öregkori képén meg is festette ezt a jobb kéznek nevezett, szeplős élőlényt, gőteféléit. Különben akkor láttam azt a Dali-képet, éppen akkor, amikor azzal a hatalmas agancsgombbal

mászkáltam Párizsban, akkor láttam, akkor írtam róla: *A szék* című diptichon az agg Dali fő művének tűnik: Van Gogh-szék és Dali keze, amint festi, megérinti Gala haját. Hogy nagy festő most is, azt a kéz megformálása bizonyítja. Az, hogy keze saját kezét megfesti. Az egydimenziós, hóka, hiperrealista képen ez a fekete szeplős kéz, akárha valós lenne, akárha saját hús-vér kezét vágta volna le buñueli gesztussal és applikálta volna a vászonra, mondván: egy hosszú életen át kreált, festett, s ez a kéz valóssá lett, keménnyé, mint Vermeer görheszerű kenyeré, és ha meghalok, akkor itt marad, itt, akár szülőföldem hegyei. Gala hátat fordít, többé tán már nem is fog felénk fordulni, mint fordult annyiszor szép melleit mutogatva, Dali is csak keze fejét mutatja, egy aggastyán keze fejét könyörtelen őszinteséggel, egy fekete szeplős, foltos élőlényt, góteszerű valamit: *amely fest...* Az elsőcsapatos futballista: hófehér mezben, nyakadat hattyúként félrecsavarva. Lábadon puha, még cipész készítette, szegecselt stopnis futballcipővel. Egyszer egy meccsen bekiáltottam a pályára:

HAJRÁ, ECSET!

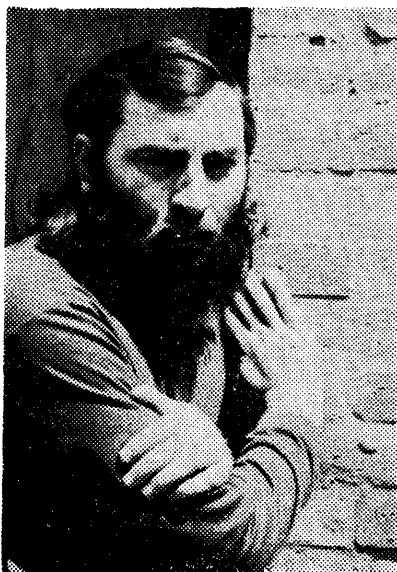
Ezt sosem bocsátottad meg nekem, ugyanis azután nemcsak a drukkerék, hanem az egész város is így kiáltozott utána:

HAJRÁ, ECSET!

Fennállt a veszély, hogy becenevedet, a Cigonyát kiszorítja az Ecset. Ettől valóban rettegtél, végül már én is, hisz Tihamér neved sem szeretted, túl művinek éreztetted, már akkor elbasztak, mondogattad, amikor Tihamérnak kereszteltek, egyszerűbb, közönségesebb névvel, gondoltad, jobban be tudtál volna olvadni a városka emberei közé. Az Ecsetet még ennél is borzalmasabbnak találtad, mivel művész, piktör voltod hangsúlyozta, azt a valamit, ami elidegenített a futballpályák és a kocsmák embereitől. Különben centerhalfot játszottál, a Dinamo és a híres, a Puskásékkal párhuzamos olimpiai csapat tagja, a hórihorgas Horvát volt a példaképed, valóban félelmetes söprögető voltál, nagy felszabadító... Az újvidéki iparművészeti iskola tanulója (Ács József volt első igazgatód, vele lépett kapcsolatba Radács bácsi), az ifjú képzőművész (Deák, Markulík, Kapitány társaságában), a Sáfrány—Hangya—B. Szabó sorába emelkedő illusztrátor... Állunk ketten a zentai Tisza-parton. A szél, amely arcunkba vág, még tavaszi. Állunk, tudatában tiszavirág között kifinomult szexibilitásunknak, nem kis ambíciókkal, ám már kapaszkodva is a vaskorlátba, sejtve, hogy ez a szél, ami ott még csak játszik velünk, az a szél egyszer falhoz csaphat bennünket... Újvidéki kifőzde

a Szerb matica mögötti utcák valamelyikében. Laktál is ott, azt hiszem, de amikor engem, elsőéves, kis, zentai középiskolást odavezettél, már csak ebédelni jártál, ebédelni vasárnaponként, hitelre. Diákok, ágyrajáró lumpenek meghitt, családi közösségben. Furcsa, hogy ezt látom a képen, hogy ezt írom, hisz akkor nem így éreztem, valójában te sem, akkor visszataszítóan morbidnak, „nagyvárosinak” tűnt nekem az egész, noha akkor Újvidék még nem volt ez a nagyváros, főváros. Különbösen az a kifőzde ott volt valahol szemben Major Nandiék udvari lakásával, ahol nem sokkal azután aludtam is. Nandi egyik könyvespolcára emlékszem (öreg nadrágszíj fogta össze a könyveket), s arra, hogyan vadászta, milyen alaposággal tanulmányozta a legyeket. Persze elég csak beleolvasnom az *Udvarra nyílik az ablak*ba, hogy megérezsem annak az utcának a hangulatát, hogy feltűnjön jellegzetes figuravilága. Azóta is, ha netán arra tévedek úgy érzem, az ő realista novelláskötetében mozgok felettébb irreálisan. Ha Radács bácsi volt felfedező, útra bocsátód, akkor Nandi volt az első ember, aki komolyan vette rajzaidat. Ennél jobb iskolát el sem tudok képzelni: valaki hosszasan, elmélyülten nézi, vizsgálja, analizálja munkádat. Veled illusztráltatta *A modern irodalom útját* az Ifjúság Szavában. Sosem felejttem el azt az izgalmat, ahogy én előbb még Kanizsán, aztán meg Zentán vártam az Ifjúságot. Elsőnek mindig a te rajzaidat kerestem, vizsgáltam meg és csak aztán kezdtem el olvasni azt a szöveget, amit illusztráltál. Ott állva, egy szuszra a zárda vagy a gimnázium salakos udvarán. Így valami egészen különös módon — belülről — ismerkedtem meg már nyolcadikos és első gimnazista koromban a modern irodalommal. Emlékszem, amikor Nandi vigyázva, mint drága kincset, kezébe adta Camus *Közönyének* első, Vajdaságba került példányát. Mesélted, vigyázva olvastad, s még nagyobb körültekintéssel kezdtél illusztrálásába — ám egy csöpp tus rezgő tollad hegyéről a könyv födelére hullott! Zsilettel próbáltad lekaparni, de a papiros kilyukadt. Nem merted visszaadni a könyvet — és így jutott időm nekem is elolvasni. Legnagyobb olvasmányélményem talán. Egyszerűen elállt a lélegzetem már az első mondatoknál „*Ma halt meg anyám. Vagy tán tegnap, nem is tudom pontosan.*” Igaz, ma is eláll a lélegzetem, ha újrakezdem olvasni, pedig ma már le tudom vezetni családfáját (Nietzsche, Gide, Malraux stb.). De még különösebb az, hogy ebbe az olvasmányélménybe valamiféleképpen még ma is belejátszik az a fekete pötty, az a fekete folt — akárha Camus napja vakítana, s belejátszik rajzod is természetesen, amelyen Mersault-t látni anyja temetése és Marie-vel eltöltött éjszakája után, pontosabban azt, ahogyan Mersault látja erkélyéről a vasárnap délutáni utcát:

„A szobám a külváros legnépesebb utcájára nyílik. A délután szépnek ígérkezett, s bár a kövezet nedves volt, járókelők ritkán akadtak, azok is mind siettek. Először csak kiránduló családokat láttam, két fiúcskát tengerészszub-

*Dobó Tihamér, 1972**Dobó Tihamér, 1972*

bonyban, térden aluli lógó nadrággal, nagyon is vasárnapiasan merev öltözetükben, aztán egy kislányt rózsaszín hajszalaggal és fekete lakkcipőkben. Mögöttük roppant mama lépdelt barna selyemruhában s az apjuk, vékony emberke...”

Pontosan látom a rajzot, mégis annyiszor elhatároztam az elmúlt három évtized alatt, kikeresem az Ifjúságból, és leellenőrizem, hogy a két kislány nadrágján, térd alatt, oldalt, ott csillognak-e azok a gombok. De ugyanígy vagyok Olješa-, Sartre-, Hlasko-, Amos Tutuola-illusztrációiddal is, nem tudom szétválasztani a szöveget, az írórt rajzodtól, értelmezésedtől, meglátásaidtól. Ezeknek a szövegrajzoknak az összetettségén, többsíkságán ott érzem Major Nandi analitikus világlátásának hatását is, hisz ha csak rajtad múlt volna, te gyorsabban, egyszerűbben végeztél volna a szövegekkel, épp csak lírai hangulatukat jelezve néhány szép, merész vonallal... A Tisza, a cigánytelep, a Járás szakállas-kalapos, bohém festője, aki mindent megtett, hogy beolvadjon a halászok, a cigányok, a juhászok életébe, valójában a képekre is csak ezért volt szükség. A képekre, melyek fölött sokszor magad is utálkoztál, annál is inkább, mivel te nem észlelhetted, nem élvezhetted a végtelen ismétlésekben kifinomuló részleteket, a kékedben, rózsaszínedben szublimálódó minőségeket... Az újvidéki, a

temerini és a kanizsai kiállítások megnyitóján, kezdetben még új, erre az alkalomra vásárolt zalkóban. Érdekes, sosem sikerült megtudnom, mi is lett a sorsa annak a barna zakónak, amit az újvidéki megnyitóra vásároltunk, kinek is ajándékoztad, mint azokat a kesztyűket, azon nyomban, ahogy visszaszöktél Kanizsára. Persze kit érdekel egy zakó, mondhatnám veled, s mondanám is, ha azon nyomban nem gyúlna ki az a hat opálfényű kispomb... S aztán azok a fényképek, amik *A csönd városa* körüli munkálatok után maradtak nálam nagy mennyiségben (ebben a könyvben sikerül először és hát, utoljára életemben, úgy-ahogy bemutatni téged rajzokkal, B. Szabó nagy, absztrakt lapjai mellé helyezhető rajzokkal, festményekkel, írással és persze fotókkal). Rakosgattam az arcodról levedlett, lehúzott-lenyúzott hárttyákat, tiszavirágkitineket, több, még elhívatlan filmtekercs, nyomdai filmlap is van közöttük, fény felé emeltem őket, filmet játszottam velük, filmet játszottam veled, filmet olyan szereplőgárdával, mint Csibuk, Domi, Móri, Finta, Baráth, Miki, s észrevétlenül elhalkult, abbamaradt a nyüszítés, egyszerre csak vitriolos megjegyzéseidet, kommentárjaidat, afféle képaláírásaidat véltem hallani, és lassan mosolyogni, nevetni, röhögni kezdtem. Felszabadulva, megkönnyebbülve — hogy elmarad utolsó szembesülésünk. Mondták, mondtad: zárják le a koporsót, ne bámuljanak a pofádba. Az olyanfajta utolsó, ravatalozói találkozásoktól ugyanis Sinkó Ervin halála óta különben is félttem. Sokáig bámultam Sinkó sárga arcába a Mirogoj ravatalozójában. Akkor már néhány éve nem jártam a Mirogojon, de különben azt a temetőt szerettem legjobban, az volt számomra a világ legszebb temetője, udvarolni jártam oda egyetemista és katona koromban, udvarolni egy szép, szőke lánynak. Mondom, sokáig bámultam Sinkó arcába, közben persze a kihívóan félrehúzódozó, a feléje nyújtott kezek elől ingerülten kitérő Krležát sem vesztíte szem elől Zágrábi éveimben, amelyek körülbelül a te női éveiddel estek egybe, nemcsak mint volt tanáromhoz kötődtem Sinkóhoz, illetve tán azt is mondhatnám, én voltam az egyetlen, aki nem mint tanárhoz, tanszékvezetőhöz kötődtem hozzá. Krleža szinte napon-ta számon kérte Sinkóéktól, mit mesélek a kaszárnyáról, a jakusevaci gyakorlótétről, ahol ő is szolgált, gyakorlatozott egykor. Így Sinkó és Krleža furcsa barátságát is kissé közelebről láthattam. Ezért taglózott le a szó szoros értelmében aznapi naplóbejegyzése, amelyben néhány órával azután, hogy ott álltunk a ravatalozóban, a sírgödör mellett, néhány órával azután, hogy óriás, fekete Chevroletjén hazavitte Mici nénit: sült tökhöz hasonlította a felravatalozott Sinkó fejét. Tán épp ebből a bejegyzésből tanultam meg, mi is valójában az irodalom, mi is egy pontos, nem pontoskodó, hanem pontos hasonlat. Tizennégy év múlva Krleža halálhírét véve — mégiscsak ő volt az egyik legnagyobb író, akit személyesen is ismertem —, kissé korábban találtam elutazni temetésére. És még sötét éjszaka érkeztem Zágrádba. Afféle melankolikus

Krleža-hósként, agrámi Hamletként sétáltam kedves városomban költő ismerőseimre és persze arra a szőke lányra is gondolva, meg gondolva egy kis kínaiforma 'kurvára, akinek hatalmas rózsacsokrokat szállítottam a taxi orrán, ha éppen nem éheztem, amikor véletlenül észrevettem, hogy a Zrinjevac ősi platánjai között, az Akadémia épületében épp akkor ravatalozzák Krležát. Sikerült a takarítónők és a temetkezési vállalat emberei közé vegyülnöm. Az egyik takarítónő meg is kért, segítsék arrébb húzni egy nagy pálmát. Legszívesebben kivettem volna a kezükből a törlórongyot, a partvist. Mert mindenféleképpen látni akartam, az arcába akartam bámulni, akkor, ott, még kicicomázatlan arcába, ennek a hol kerti törpére, hol Stroheimre vagy Szabó Dezsőre emlékeztető embernek. Tán Szentkuthyn kívül senkit sem foglalkoztatott úgy a ravatalozások, temetések leírása, mint őt. Izgatta a fantáziáját a nagy írók (Ady, Anatole France stb) „királyi” temetése. Nem tudom miért, de úgy képzeltem, hogy ott majd egy Szentkuthy-féle ravatalozásnak leszek a tanúja, netán részvevője is. Biztos neked is olvastam, nem is olvastam, szavaltam kívülről a *Fekete reneszánsz* Teodora a ravatalon c. fejezetét:

„Hajnali három órakor az egyik halottfestőnek eszébe jutott, hogy elfejtette a zöld ecsettel másodszor is végigkenni a császárnő bal szempilláját. Most az egyik zöld, a másik meg fekete (amelyiken csak a lakk van). Mít csináljon? Erdemes létrákkal és kötelekkel a tizenöt méteres ravatal tetejére felállványoznia magát, hogy egy olyan hibát kijavítson, melyet senki sem lát? De majd ha leemelik, észreveszik. Igen, a hibát ki kell javítani, s hozzá gyorsan, mert reggel már jön a pápa, teljes kíséretével. Felriasztja feleségét, együtt keresik a szomszéd házba, ott él egy barátja. Az »magánzó«, annak van. Ha nem is olyan árnyalatnyi pontossággal ugyanaz, mint a császárnőé. A »magánzó« nehezen adja, kísértetiesnek, óminózusnak találja a dolgot. Könyörög, őt is vigyék fel a ravatalhoz. Micsoda hülye kívánság. A kozmetikusnak rengeteget kell tárgyalnia a virrasztó papokkal, eunuchokkal, katonákkal. Végül a fő-fő hullacustos megengedi a szépség-korrekciót. Létrák, kötelek kerülnek elő — a hajnal már a levegőben, tengersós, sirálytollszagú...”

Látni akartam mindenféleképpen, még kicicomázatlanul Krleža hulláját — hogy aztán, magam se tudom, miféle daczból, hisz az ő költészete végső soron mégiscsak közelebb áll hozzám, mint Sinkóé, hogy aztán egy könyörtelenül pontos hasonlattal visszaadhassam, visszadhassam, fejéhez vágthassam azt a bizonyos sült tököt. A nagy kavardásban, zűrzavarban, a kellő pillanatban a koporsóhoz léptem, és gyorsan fel akartam emelni tetejét, bár csak egy szűk résen beleshessek. Ám a nehéz, drága koporsó fedele nem moccan. Erőltetni próbáltam, de hiába. Le volt zárva, le, örökre. Láttam, éreztem, erről még maga gon-

doskodott. Ha mint később kiderült, végrendelete nem is volt precíz, erről az egy dologról precízen rendelkezett, precízen, körültekintően, hogy még feszítővassal se nyithassa fel koporsóját senki, mintha csak megérezte volna a magamfajta, vidéki, műkedvelő nekrofilek szándékát. Akkor, hóna alatt a kitüntetésekkel teleszurkált bársonypárnával, megérkezett egy fiatalember a Lexikográfiai Intézetből, és intett, kopjak le. Mondom, azóta nem szívesen hajlok a ravatalok fölé. Az a sült tők, úgy érzem, még mindig kezemben van. Nem tudok mit kezdeni vele. Félek, már örökre a kezemben is marad, mint egy hirtelen megbénult, kataleptikus állapotba került labdajátékosnak. Hallom, kiabálnak, üvöltöznek, sugdosnak a hátam mögött, de én mind görcsösebben szoritom, képtelen vagyok átpasszolni. Tartom, mint gyerekoromban a tökvicsorit, amivel másokat akartam megijeszteni, s magam ijedtem meg, görcsöltem be tőle... Fotóid pózai, grimaszai fölött nevetgélve, hemperegve a röhögéstől, ott, a műperzsán, ahol az elmúlt évtizedekben együtt is annyit röhögtünk, röhögtünk könnyezve, miután időrendi sorrendbe szedtem őket, hirtelen beléjük túrtam, összekevertem, össze, mint egyik korai versemben, emlékszel, a Piroska és a farkas kirakókockáit, összekevertem tökéletesen. A nagy cserépkályhához lépve, váratlanul arra gondoltam: be kellene tüzelni őket, be ezt a tömérdek, felesleges fotót. Hisz ha te végeztél magaddal, nincs jogom többé e fotókat se mutogatni. Nincs jogom semmire. Legkevesébe mosolyogni, nevetgélni felettük. Betüzelni az egészet, betüzelni mindent. Felgyújtani az egész szobát, a tömérdek papirost, amelyeken egyetlen igaz, őszinte szót sem tudtam írni rólad az elmúlt évtizedekben. Te legalább lefestettél, le, mindenféleképpen jobban, mint ahogyan én írogattam rólad, gyáván mellébeszélve, kerülgetve a lényegét. Bár Domonkos és Koncz Pista a maguk színvonalán tudtak írni rólad, én mindig többet akartam, többet, hisz jobban ismertem a problematikát, a legfontosabb képeknek afféle társszerzője voltam, többet, és mindig kevesebbet fogtam, kevesebbet, semmit valójában. Betüzelni mindent, felgyújtani a szobát, a házat, hisz egyedül vagyok idehaza, rajtam kívül Újvidéken még senki sem tudja, hogy meghaltál. Gyerekkoromban leégett a házunk — s akinek egyszer elég a háza, az valamiféleképpen potenciális piromániássá lesz... Nem tüzeltem be fotóidat, máris azon kaptam magam, most meg két részre próbálom választani őket: balra raktam azokat a fényképeket, amelyek még első öngyilkossági kísérleted előtt készültek, jobbra pedig azokat, amelyeken már ott az a kis horpadás homlokodon, az a kis horpadás, ahová annak a pisztolynak a csövét nyomtad. A pisztoly eldördülése után (istenem, miféle zaj, visszhang keletkezik a szétlőtt koponyában?!) pár perccel ——— ugyanis Koncz Pista konyhaablaka előtt futottak veled a kórházba (mint futottunk mi is veled néhány évvel azelőtt, amikor a Carmen Johns-film vetítése után, szinte a film folytatásaként, hisz az egész a

fehér vászon előtt játszódtott le, rávetült a fehér vászonra, az a fiú hasba szúrt a törkésével), s Pista azonnal értesített (én meg Jóskát, ő meg az ügyeletes agysebészt (kerítette elő, s vártuk, hogy a mentők Zentán (keresztül Újvidékre érkezzenek veled) ——— már részese lettem az esetnek, de az elkövetkező években egyetlenegyszer sem került szóba, mi is történt, miért is történt, nem került szóba a pisztoly sem. Ma sem tudom, milyen fegyver lehetett, kitől szerezted, noha az agyadból kivett meggyagnyi ólomgolyót egy napon a tenyerembe pottyantottad. Ma sem tudom a márkáját. Pistának Berettája van, meg is verselte. Mindig mindent, majdnem mindent tudtam felőled, és mégis szinte semmit. Úgyhogy az egész valójában nekem is csak az a horpadás, az a kis bőrcsomó volt, amit most fényképeiden vizsgálgattam, tapogattam szinte ott a padlón kintornázva. Dormán Laci képregényszerű sorozatát rólad és Pistáról háború utáni művészetünk fontos alkotásának tekintettem, fontosabbnak sok festménynél, könyvnel, annak tekintettem már *A csönd városának* készítése idején is, ha egy mód lett volna az egész sorozatot besuszterolom a könyvbe — amit én titkon neked és Pistának szánt hommage-ként képzeltem el, csináltam is részben. Épp csak a művészetet kellene idézőjelbe tenni a fenti mondatban, nem szeretted, meg hát különben is alkotóként mindhármótokat fel kellene tüntetni: Dormán—Dobó—Koncz. Kétségtelen, Dormán az egyetlen fotós, aki így az emberek közé tud bújni, settenkedni észrevétlenül, ám mégis úgy, hogy végül ő is ott lesz a képen. Először is Dormán tudta, kiket fényképez. Két ember, aki mindent megélt, mindent tud a világról, az emberekről, akinek már semmi illúziója nincs — s ezt mégis, mindennek ellenére mint roppant minőséget, értéket élvezik egymásban, élvezik feledhetetlen gyengéd iróniával, szeretettel. Az udvar másik végéből, fényképezkedés közben (mert a sorozat egy része az ügyvédi iroda előtt készült) odaszólt a kétméteres Apró Klárika. Ügyvéd úr, ha én a maga helyében lennék, nem engedném *eny nyire* fényképezni magam... Smit József fotói, amelyek, ha jól emlékszem, szintén *A csönd városa* részére készültek, de sajnos, közülük egy sem kerülhetett a könyvbe, széles vászonra vetítik arcodat. Ezen a képeken úgy nézlek, mint akkor néztelek a zsöllyéből a Carmen Johns alatt és után, ahogy a nagy vászonra vetültél, néztelek, majd hirtelen hozzád szaladtam és a bordáid közül spriccelő vérsugarra nyomtam a tenyeremet. Ezt a sorozatot is fontos művészeti alkotásnak kell minősíteni, függetlenül attól, hogy a művészettörténet hozzáférközik-e majd valaha is, és tud-e kezdeni vele valamit is. Itt, ezeken a képeken figyelhető meg talán legjobban, mennyire élvezted, ha fényképeznek. Az egyikben a cigaretta füstjét csíkokban őszülő szakálladba fonod, öreg csikász — és látszik, pontosan tudod, hogyan fog ez majd festeni a képen... Majd ismét egy rakásra túrtam, gereblyéztem uj-jaimmal a fény írta portrékat, az üres kintinholdalékat. Berámáztatok

közülük néhányat, gondoltam, s itt leszel velünk, tovább figyeled, lesed kajánul kommentálva a játszmát, a játszma végét, amelyen te immár túljutottál. Egy hónapja sincs, hogy itt jártál. Fialat rokonod hoztad az orvoshoz, Kamenicára, mondtad, valami probléma van a gyerek szívével. Nem sejtettem, hogy ezt is az elintézendő, a még elintézendő dolgok utolsó lajstromára írtad. Akkor mesélted, hogy valamelyik este, a Hat Csöcsből egyik barátodhoz mentél friss tőpörtyűt enni, kicsit már kapatosan persze, és utána, éjszaka, rossz irányba, Martonos felé indultál. Egy ideig nyugodtan poroszkáltál, de aztán elkapott a pánik. Át akartál ugrani egy árkot — egykori sportoló: és a közepébe estél. Kiúsztál a jeges vízből. De aztán meg a téglagyár elárasztott bányájába csúsztál. Onnan is kiúsztál. Közben persze minden kihullott a zsebedből, műtermed kulcsa is. Egy csákánnyal, amit még Dejcs barátod hagyott ott (kis növésű apja apám jó barátja volt, kereskedő, azt hiszem, börtönben is együtt voltak, ő, mármint barátod, inkább anyja erős termetét örökölte, csak látásból ismerem, de a műterembe menet mindig regisztráltam, a Dejcs csákánya még itt van, bedugtad a gerendák alá, és zacskókat aggattál a nyelére) a padlásbejáróban, szétverted az ajtót. Ezt a történetet is úgy hallgattam, mint a többit, könnyezve a nevetéstől. Minden történetedet komolyan vettem, megkönnyeztem, jóllehet nevetéssel álcázva, komolyan, de ezt se komolyabban, mint a többit, nem éreztem meg, hogy ez már egy másik történetláncához tartozik, akkor nem figyeltem fel rá, hogy ez a kalandod mennyire hasonlít nagyanyádnak ahhoz az esetéhez, amit annyira szerettél mesélni: Szabadkára gyalogolva a tőpörödött, idős néni, a cselédmámi, mély vízbe esett, és noha nem tudott úszni, nagy, fekete kendője afféle kabakként funkcionálva fenntartotta, amíg rá nem bukkantak az emberek. Ha akkor észreveszem a két történet közötti hasonlatosságot, tán megsejtek valamit, de akkor nem vettem észre. És alig hogy visszautaztál, beköszöntött ez a még nagyobb tél. Nem csak fűtőolajad nem volt, most már ajtód sem volt, semmi sem választott el a hatalmas, huzatos padlástól. Tényleg nem maradt más hátra, mint Afrikáról álmodozni. Mesélted, milyen honvágy gyötört Johannesburgban, Durbinban, az Indiai-óceán partján. Gyakran feküdtél a hátadra, és könnyezve néztél a madarakat, a repülőket. Most meg a huzatos, jéghideg padláson egyfolytában Afrikáról álmodoztál. Ha egy pillanatra is megszakítod az álmodozást, azon nyomban megfagysz. Amikor szeptemberben az író táborban megjelentél asztalunknál azzal a csodabogár orebici magyar orvossal, feltűnt, nem iszol. Azt mondtad, üzenték, ha iszol, nem vitetnek ki Afrikába... Érdekes, a feneketlen, fekete fiókban egyetlen Afrikában készült fotód sincs, noha emlékszem, egész albumokkal hoztál... Johannesburgi képeslapod is elkevertem valahol, könyvjelzőként betettem valamelyik könyvbe... Mondták, mondtad: zárják le a koporsót, ne bámuljanak a pofádba.

Dobó Tihamér: Gál László, 1974

Narcisszus, akinek nem sikerült meglelnie, megragadnia arcát, csak egy-egy pillanatra gyönyörködhetett fény írta hullámzásában, féltél, most majd mindenki számára egy az egyben kérges valósággá lesz... A jeges út, a nagy tél miatt indultunk előbb a temetésre, mert még Jutka felhívta a kanizsai virágüzleteket, s nem kis meglepetésére azt a választ kapta, nincs már friss virág, se koszorú (csupán néhány művirágkoszorú maradt). Épp a szobában matattam, akkor már a fotókat visszalapátoltam a feneketlen, fekete fiókba, szemet raktam a cserépkályhába, a tiszavirág-literatúra után kutattam a polcokon, míg telefonált, és meglepett, hogy noha sem ő, sem a virágkertészek nem tettek említést rólad, de egészen egyértelmű volt, miről is, kiről is van szó. Első pillanatban meglepett, hogy minden virág elfogyott, hogy robbantottad az üvegházat, de a következő pillanatban meg már egészen természetesnek tűnt, hogy esetekben egyként mozdult meg a város. Minden egyes kanizsaihoz külön csatornád relációd volt: minden embernek festettél képet (legalább egyet aggályosan pontos rendelésre — azt a padot, amelyen először csókolóztok a feleségével, a régi, családi házat, a gyerekek portréját, meg aztán csak úgy, a Tiszát, csendéletet, cigánytelepet, Járást, Afrikát), minden egyes kanizsai legalább egyszer leitta magát asztalodnál, meggyónt melleden nyáladzva, többet tudtál róluk, mint a párttitkár és a plébános együttvéve, fejedben ott volt (tán épp azt akartad szétrobbantani) a teljes kanizsai *Emberi komédia*. Minden házba bejáratos voltál, otthonos. Egy házat kivéve. Az egész város szeretett, a város kedvence voltál végül is (szerettek a sportolók, az orvosok, a pincérnők, a kisiparosok, a vendégmunkások, a dilettánsok, a fiatal költők és a modern művészet szakértői is). Egy embert kivéve. És ezért hiába volt az egész, az egész nem ért semmit, nincs kizárva, az egész csak ezért hipertrofálódott ilyen abnormális méretűvé. Mert téged csak az az egy lény, édesanyád érdekelt. Nem élhettél afféle általános lényeként. Egy általános lény, akit mindenki szeret. Azért szerethet mindenki, mert általános, valójában nem meghatározott, nem létező. Ám az az egy lény ridegsége, korlátoltsága, félelme miatt nem tudta, képtelen volt jelét adni annak, hogy az ő fia vagy. Képtelen volt visszajelezni. Még akkor sem, amikor most, néhány napja elmentél hozzá, közölni vele: öngyilkos leszel. Félt családja miatt, félt mind hatalmasabbra nővő, bohém művészfigurádtól. Én sem tudom mitől félt. Nem is lett volna szabad erre a területre merészkednem. De ha már ide merészkedtem, tévedtem pontosabban, apádról is említést kell tennem. Mert az is volt, mert az sem volt. Šabaccon felkutattad, Čokanovićnak hívták (olykor én is Čokanović Tihamérnak téged, te meg Kracsun Ottónak engem). Egykor Kanizsán szolgált, Kanizsán volt határőr, ha jól tudom. De ő is megijedt tőled, mindenesetre ő sem volt képes válladra tenni kezét, s azt mondani: *fiam*. Megijedt családja miatt, megijedt, hogy pénz, örökség miatt állítottál be, nem

tudom... Robbantottad az üvegházakat, te, aki csak akkor kerültél kapcsolatba a virágokkal, ha a háziasszonyok virágcsendéletet állítottak össze neked, közben észrevétlenül újságpapirost csúsztatva a lábad alá, össze ne piszkold a lalkást, a szőnyeget. A kamilla, ahogy mi neveztüik, a sóvirág kis, sárga szeme, az más volt, az elé le tudtál térdelni, az könnyet tudott csalni a szemedbe, meg hát a júdáspénz (Mauritsnál van egy kályhaezüsttel megérintett zseniális kis júdáspénzrajzod, júdáspénzmobilod), az árvalányhaj — és a pipacs! A pipacs volt tán az egyetlen motívum, ami még mint művészet is érdekelt volna: nagy vásznakról beszélgettünk, még az új festészet divatja előtt, járasszéli taányákon, nagy, érett búzatablákról, amelyeket vérrel hány le a kékségből az isten... Mondom, a jeges út, a nagy tél miatt indultunk előbb, meg hogy közben Bécsein, Pecellón, Adán vagy Zentán virágot vegyünk — feltéve, ha nem vásárolták fel már ott is a friss készleteket. Mivel tehát Zenta felől érkezünk, a temető előtt kellett elmennünk. És Jutka reflexszerűen megcsavarta a kormányt, befordult. A söprűgyár, a temető melegsűrke fala, ami szinte metafizikussá üritette a furcsán semmibe görbülő, futó utcát, a daráló, ahol Deszka dolgozik, a vasútállomás, a Fruzsza sarkának megpillantása jelentette mindig a hazaérkezést, a hazaérkezést Zenta felől (Szabadka felől Martonos után a Tisza megcsillanása), a legboldogabb pillanatokat életemben, mert noha idővel akármennyire el is szakadtam, el is idegenedtem a várostól, az első pillanat, egy-egy öreg fa (vadgesztenye), házfal, árokpartrész, kőlyuk, a kerékpárhajtás lassú, kényelmes módja, egy-egy ismerős arc felvillantotta előttem a reményt, van még lehetőség a visszatérésre, a végső visszatérésre-megtérésre, a Tisza langyos magzatvizébe való merülésre. Mert a véget egykor úgy képzeltem el, mint a kezdetet, az alacsony Tisza langyos virágzó vizében való lebegést (lebegést mammutcsontok és Attila koporsója felett), lebegést, amit legfeljebb csak egy-egy rövidke szödrözés, egy-egy darab zsíros kenyér elfogyasztása szakít meg, semmi, semmi más. Még akkor is ez volt az érzésem, ha temetésre érkeztem, ha negatív előjellel, de akkor is ugyanúgy éreztem, szétnyílik, megnyílik valami előttem, valami, amiből vétettem. Mennyit morzsoltunk térdepelve gyerekkoromban a földet Gyöngyvér hűgom meg Kracsun nagyapám sírhantján, morzsoltuk, hogy abszolút porhanyós legyen, hogy aztán édesanyánk vagy Vitéz nagymama formát adhasson neki körülpaskolva tenyerével meg a kislapáttal. Érdekes, azt a földet sokkal jobban szerettem morzsolni, porhanyósítani a vakondtúrásokkal vetekedve, mint a veteményeskertek szürkébb, agyagosabb földjét, mert egy árnyalattal sötétebb volt, de nem olyan szurokszerű, mint a rétiföld, hanem vöröses, olyan, akár azokon a vidékeken, Horgos és Szabadka környékén, ahol homok és tőzeg is keveredett kellő százalékban közé. Emlékszem, alig vártam azokat a napokat, amikor Gyöngyvér sírhalmát mentünk morzsolni, porhanyósítani. Nekünk, gye-

rekeknek más dolgunk nem is volt, legfeljebb még vizet kellett hoznunk — és aztán kedvünkre bújócskázhattunk a benőtt vagy besüppedt sírok között. Egy elhagyott sírdombra fekdüdni és behunyt szemmel addig számolni, amíg a többiek el nem bújnak, el nem bújnak szinte a szó szoros értelmében: a föld alá. Jutka reflexszerűen megcsavarta a kormányt, befordult. Vitéz nagyanyát már ő is ismerte, szerette. Margarétát is, akinek szegénynek el sem mentem a temetésére, csak egy kis versikében állítottam neki „emlékművet” egy vérrel teli szifon formájában. Befordult. Ha megkérdez bennünket, mindannyian tiltakozunk. De nem kérdezett meg. Kanizsához közeledve már elnémultunk. Valójában nem is kellett, hogy kérdezzen, nem, hisz neki volt leg-egyértelműbb, legtisztább, legszebb viszonya hozzád: hányszor vágta le körmeid, nyírt meg, dugott kádba, csutakolt meg, hányszor meszelt neked fehérre szobát, rendezett be műtermet... Csak most láttam, milyen régen nem jártam ebben a temetőben. Egyetlen rokonom temetésére sem mentem el. Se a barátokéra, ismerősökére, még Gazsi bácsiéra sem. Gazsi bácsi, ez a százkét éves korában elhunyt Bartók forma emberke, aki fogolyként végigyalogolta Albániát, majd borzalmas körülmények között Olaszországba, Franciaországba került — látom, ahogy Szkopjében tífuszban fekszik egy elhagyott hárem szalmáján, ahogy az elbasáni temetőben enivalót főz magának, látom girardikalapban az Eiffel-torony előtt stb. — ám mindennek ellenére legnagyobb élményének mégis azt tekintette, hogy ő, éppen ő segítette le a kanizsai csodafürdőbe érkező Fedák Sárít a vonatról. Véletlenül állt épp ott. De véletlenül-e? Ennek tisztázására, kinyomozására nem volt elég a százkét év sem. Nem lehetett véletlen, mivel a városkában senki sem tudta volna úgy feltalálni magát, senki sem tudta volna olyan hibátlan franciasággal kiejteni azt, hogy *Pardon, Madame!* senki sem tudta volna olyan határozottan, ám mégis gyengéden a színésznő felé nyújtani karját. Igen, Gazsi bácsinál az volt a csodálatos, hogy mesterségét, a szabóságot is úgy, olyan eleganciával és magas színvonalon tudta csinálni, mint a biliárdozást és a hegedülés művészetét. És ezt Fedák Sárinak is azonnal, még ott a vonat lépcsőjén meg kellett éreznie. Észe kellett vennie. *O, Monsieur!* ez a kis, szinte sikollyá emelkedő felkiáltás elárulta ezt. Különös, mire beért az iparegyesületbe, már mindenki tudta, hogy B. Gazsi segítette le a vonatról Fedák Sárít. A Tolnai Világlexikona *Don—Fel* kötete fölé hajoltak épp, ahogy betoppant rendszeres, szombati biliárdpartijára, és hangosan olvasták a fényképpel illusztrált Fedák-cikket, külön kiemelve sihederszerű alakját, s azt, hogyan tudta ábrázolni az elfojtott, ám egyszerre ellenállhatatlanul láng-ra lobbanó női tüzet. Gazsi bácsi és Fedák Sári ott, a vonat lépcsőjénél nem váltottak több szót, de mondom, a színésznőnek meg kellett éreznie, hogy egy nem mindennapi ember nyújtotta felé karját a zavart tömegből, jóval megelőzve a csodafürdő embereit is, egy olyan ember,

Dobó Tihamér: Ács Károly, 1974

alki a pesti DIAMAT cégnél való szabóskodása idején rendszeresen eljárt a *Bob herceg* és a *János vitéz* előadásaira. Különböztetted, ő szolgáltatta a *Kittenberger középső ujj*a és a *Vörös mentő*v című novelláim anyagát is. Kár, hogy amikor ezek a novellák napvilágot láttak, te már nem készítettél szövegrajzot, már nem illusztráltattak veled a lapok. Pedig csak te tudtad volna megrajzolni ezeket a kisfilmeket, hasonlóan, mint Camus és Olješa szövegeit, filmszerűen és mégsem anekdotikusan... Igen, csak veled tudtuk volna megcsinálni azt a filmet Fedák Sári néhánynapos kanizsai kúrájáról: Fedák Sári a kénes víz forró aranyában... Fedák Sári nyakig a szikes iszapban... miközben a kisváros ott tolong a népkertben, a férfiak mozgása álomszerűen lelassul, s nagy összegekkel fizetik le az iszaphordó fiúkat, hogy csak egy pillanatra beöltözhessenek fehér köpenyükbé, és a póre, legalábbis bokáig, térdig póre színész nő közelébe kerülhessenek... Kiszállunk a kocsiból, és a csikorgó havon szétszóródva, akárha mindenki máshová érkezett volna, máshová igyekezne, elindultunk a ravatalozó felé. Megálltam egy pillanatra, de sehogyan sem tudtam betájolni magam. Katasztrófa, motyogtam, katasztrófa. Fogalmam sem volt, merrefelé is lehet Gyöngyvér húgom, Vitéz nagyanyám, Margaréta. Valami haranglábra emlékeztem, de az már bizonyosan rég ledőlt, sőt az is meglehet, hogy az a Kistemetőben van. Istenem, nem tudom, hol fekszenek a hozzám egykor legközelebb álló emberek! Elvesztettem őket! Hosszú évek után először jutott eszembe, hogy otthon, szüleim őrzik Gyöngyvér egy szöke hajtincset, ha már nem keveredett el a karácsonyfadíszes dobozban az angyalhajjal. Tulajdonképpen, döbbsentem rá bokáig, térdig a hóba szakadva, én csak egy temetőben vagyok otthonos, abban a már rég nem működő újvidékiében, amelyen naponta átszörtetek, de ahol senkim, még ismerősöm is alig nyugszik. Igaz, idővel kiválasztottam magamnak néhány nevet, néhány érdekes keresztet (az egyiket ott, a kápolna mellett Vilt Tibor terve alapján Baranyi bácsi faragta), és az időjárástól, kedvemtől függően azoknál időzöm, motyogok valamit, ami minden bizonnyal az imát helyettesíti. Ezek az én felvállalt halottaim, már csak azért is, mert ezeket a sírokat már senki sem gondozza, sőt egy részükből már a csontokat is átvitték az új temetőbe. Lehetséges, hogy végül is temető nélkül maradtam?! Hisz feleségem rokonsága is megoszlik a szabadkai és a palicsi temetők között, noha ő mindinkább Palicshoz húz. Én, ha Szabadkára utazom, Csáth jeltelen sírja előtt álldogálok... Ha két szék közé ül az ember, akkor legalább a földre zuhan, a földre, de ha két temető közé, akkor hová jut, miféle úrbe zuhan forogva? Istenem, mi lesz velem, forogtam mind jobban eltévedve, mind mélyebbre szakadozva a szironyhavon. Aztán ismét összeverődünk némán. Benézünk a ravatalozóba, megnézzük, mi történik, hol tartanak, segíthetünk-e valamit, gondoltuk. Feltételezem, Jutka még arra is gondolt, lehet még kell fürdetni, fel kell öltöztetni. A ra-

vatalozó előtt a kertészek rakják ki kombijukból a csokrokat, koszorúkat. Előbb a havon szortírozzák a tömérdek fehér szekfűt. Végül Jutka is azt vett Rózával, félszázat. Mindenki pontosan érezte művirágot, műanyag koszorút még télen sem küldhet, hozhat a sírjára annak, akitől ezerszám rendelték a virágcsendéletet, a tapétához, a bútorhoz illőt, szexuális virágot a hálószobába, a családi ágygal szemben lévő falra (sok vöröset, meg feketét kentem rá, mesélted, és a szexuális virágok azóta is inspirálják, gerjesztik a rendelőket, funkcionálnak, abszolút az, amit óhajtottak, rendeltek, erre büszke voltál olykor, mindig hajlandó voltál újra elmesélni, leírni a képet, a kép leszállítását, felakasztását, s az első híreket, hogy a kép bevált, hát igen, így még a hálószobákba is bejutottál, és nem is az ágy alá, felülről nézhetted az emberpárokat közösülés közben, akár az isten), s te akárhogy csaptad is össze azokat a rendeléseket, mindegyik csokorba rejtettél legalább egy szál valós virágot, mindegyik firnajszába csöppentettél legalább egy csöpp fermentumot. Persze nem erről van szó, egyáltalán nem erről. Ezt szinte minden mondat után megismételhetném. Nem erről van szó, egyáltalán nem erről. Talán így is kellett volna kezdenem ezt a halott barátoknak írt levelet, így, minden mondat után odaírva, nem erről van szó, egyáltalán nem erről, akkor legalább formát, zárt, kemény formát is kapott volna az írás. Igen, nem erről van szó, hisz szartál te a rendelésekre, szartál a tömérdek giccses virágcsendéletre. Jóllehet legnagyobb avantgárd művészünket is láttam, ahogy műtermében titokban virágcsendéletet fest rendelésre. És az is igaz, egy alkalommal, amikor arról elmélkedtem, hogy a művészettörténetben a virágcsendélet még afféle rehabilitációra szorul a csatajelenetekkel, államférfiúi és pápai portrékkal, hajókkal, romokkal szemben, igazat adtál nekem. Mennyire szeretted Odilon Redon, Bonnard és mindenekelőtt Munkácsy virágcsendéleteit, egyáltalán Munkácsyt — noha, mindennek ellenére te is felültél volna a koporsóját szállító kocsi bakjára, mint felült ragyogó, ragyás arcával Gulácsy.

„Egy anekdota szerint, amikor Munkácsy meghalt, és nagy pompával temették el Budapesten, Gulácsy elmaszkírozta magát, és megfoghatatlan módon úgy intézte, hogy ő ülhessen a temetési kocsi bakján, ő is tartotta a gyepőt a kezében.”

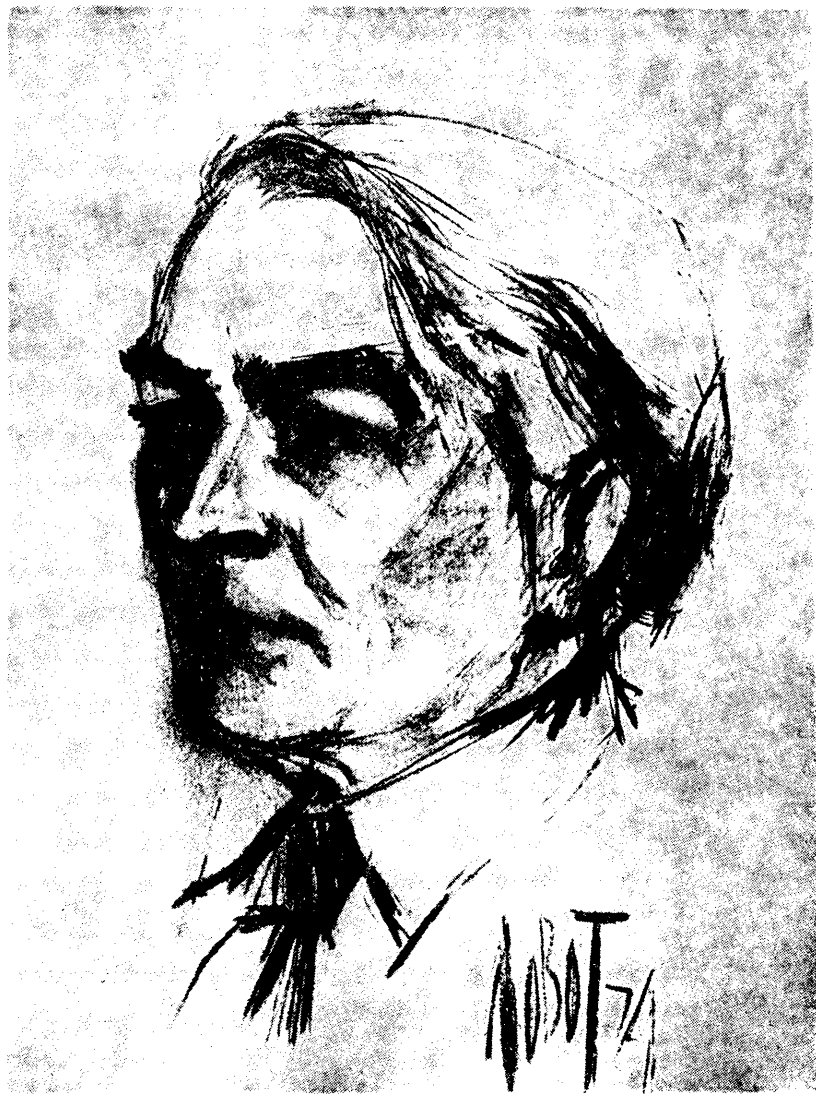
Mennyivel eredetibb, nagyobb gesztus volt ez a Gulácsyé, mint volt Bretoné, Aragoné, Anatole France temetésén elkövetett csínje, vagy Duchamp Mona Lisára festett bajusza, mennyivel eredetibb, nagyobb, félelmetesebb... Virágcsendéleteidet nézegetve nemegyszer úgy tűnt, afféle bosszú is ez részedről, szart adni a pénzükért a buta, nagyképű embereknek. De ahogy tovább nézegettem őket, minden második vagy harmadik kép előtt titkon arra gondoltam, bár az enyém lehetne...

Nem erről van szó... De ahogy ott álltam a hóra terített, tömérdek, frissen vágott, fehér virág előtt, tényként kellett megállapítanom, végül is mégiscsak erről van szó. Erről, hogy e kisvárosban való ragaszkodásod, e kisvárossal való bonyolult szimbiózisod vetülete az ott, a lábaim előtt. A mind erősebb fagy, a hó, a friss, fehér virág. Tán éppen ez volt megtisztulásod pillanata. Nem ismerek embert, aki ekkora közösséggel tudott volna élni. Az emberek bezárkóznak családjuk, munkahelyük, klubjuk, kávéházuk, baráti társaságuk kereteibe. Senki sem gondolkodik városban, illetve gondolkodni még gondolkodik, de élni egy egész várossal már nem tud, alig is lehetséges. Te félévszázadig tudtál, nem tudtál. Harmincezer emberrel. Míg a központban, félig leégett házunkban laktak a szüleim, gyakrabban hazajártam (az akkor még csak félig nyüzött balkkecske a félig leégett, hatalmas házba), ültem az ablaknál, olvastam. Illetve üres, melankolikus tekintettel bámultam ki az ablakon: bámultam a két házsarkot, a két sarok között, a háttérben a cipészszövetkezet épületét. És te minden félóránban, órában beugrottál a képbe, pontosabban, átrobogtál a képen. Hol a Belgrád, hol meg a Mányi kocsma felől ügettél, hol a Tiszából kocogtál a Szőke Tiszába, hol meg biciklin száguldottál a Kis Pétertől le a népkertbe, a Vigadó irányába. A különös az volt, hogy állandóan valami felettebb fontos ügyben loholtál. Ha nem lett volna valóban fontos, halálosan fontos az ügy miért is siettél, rohantál volna? Vékony jégen futni kell, jegyezte meg egyik barátom, amikor előadtam neki a látottakat, a csíbor sem andalog, és meg vagyok győződve róla, Jézus sem sompolygott, amikor a vízen járt... És másnap, harmadnap ugyanúgy, ugyanaz a pálya. Illetve mégsem. Sosem is ugyanúgy, sosem is ugyanaz. Míndig volt némi eltérés bevágódási szögedben. Hol a kocsziúton, hol a fal mellett loholtál, hol valakivel beszélgettél, vagy éppen a vakulós Bakotát vezetve, vonszolva magaddal (azért mondom a vak Bakotára, hogy vakulós, mert mint mesélted, leellenőrizted, nem engedte, hogy nekivezesd a falnak). Sokszor napokig mást sem csináltam, csak bámultam ezt a szédítő körforgást. Közben, ha benyitottam valamelyik kocsmába, kávéházba vagy leballagtam a Vigadó teraszára, senki sem ült ott olyan nyugodtan, otthonosan, akárha örök időktől fogva, mint te: a kalapos, a sintér vagy valamelyik választékos fiskális mesélte éppen életének *Háború és béke* terjedelmű történetét. Neked, azért neked, mert csak neked volt időd, csak te tudtad nyugodtan, teljes odafigyeléssel, maximális megértéssel, rezonálással végighallgatni, hangsúlyozom, végighallgatni őket. Ha nem ismertelek volna, azt gondolom, több példány is van belőled, alteregoid is kiszabadultak, valami bonyolult menetrend szerint cikáznak, keresnek valakit, keresik, üldözik gazdájukat. Vagy csupán engem, a modern, újvidéki poétát (akkortájt kezdtem el csinálni a Symposiont) ugrattál, ugrattál, mint a félvak Bakotát, ugrattad azt, aki holmiféle bonyolult verseket szerkeszt, s fej-

ből tudja Dublin forgalmát, a berlini Alexanderplatz nyüzsgését, de egy kisvárosi utcasarok megoldhatatlan rejtély, maga a labirintus a számára... Szemlét tartva a hóra terített virág felett, akárha seregszemlét, noha egyetlenegy szalag feliratát sem olvastam el, nem voltam kíváncsi, tudtam, mindenki jelen van, én már vissza is fordultam volna. Hisz a koporsót még biztos nem hozták ki, honnan is? De ha véletlenül ki is hozták, honnan is?! kérdeztem mind hangosabban, mivel koporsót felvinni és főleg lehozni műtermed szűk padláslétráján szinte lehetetlen, de ha véletlenül le is hozták, ki is szállították már, akkor sem érdekes, hisz leszögezték, le kellett szögezniük a szállítás, a leszánkáztatás miatt. És lehet, benne sem vagy. Ott ültél az asztalnál, ujjaid között filctollal (egy papirosra kezdted felírni, hogy önszántadból, hogy senkit se hibáztassanak, sokáig nem bántottak, hisz a könyvtár és a színház takarítónői, akik olykor loptak neked egy kis fűtőolajat, annyszor láttak így, az asztalra borulva, az asztalnál gubbasztva. A koporsó, lehet, itt van, de téged ott hagytak az asztalnál, hadd fejezd be nyugodtan a megkezdett levelet, írd meg szépen, részletesen mindent, végre tálalj ki, írd meg mindent az elejétől a végéig. Vagy eldugtál valahol a végtelen padláson, hogy könnyebben leszánkóztathassák a koporsót, el azon a padláson, ahonnan a *Csárdáskirálynőt* néztük az isteni Tóth Évával (igen, az ő öccse, veled egyidős, verte szét Rómában Michelangelo Piétáját, azt a szépség és szenvedés olajosan csúszós, elviselhetetlen csodáját) a főszerepben, el, hisz képzeletemben a *Csárdáskirálynő* legtöbb szereplője is ott van már, ott, mivel nagy részük azóta öngyilkos lett: ott lóg Bóni, a pék, ott az Apró cukrász... Istenem, csak most látom, milyen vidám történetet is csináltam én mindebből a *Végeladás*-ban, mennyivel más volt mindaz a valóságban. Ott lógnak mind, körben a por vastag, nemes prémjével bevont gerendákon, és járják a csárdást, csak éppen nem éri a lábuk a földet, azért olyan csöndes, néma minden. A munkások, akik emelgették a koporsót, azok érezhették a súlyt, de hát sosem lehet tudni, valaki akár követ is rakhatott bele, követ vagy a rendszerváltozások alkalmával kiszuperált könyvekkel is megtölthette, volt belőlük ott a padlásfeljáróban elég, magam is sokat hazahordtam közülük. Chaplin holttestét is ellopták... Chaplinét, akit mindenkinél jobban kedveltél. És hát, aki Chaplint ismeri, az ismeri az egész modern művészetet, s még valamicskével többet is (ugyanis a modern művészet csupán az egyik, a kaikái út Chaplintól)... Egyszer lenn voltál nálunk, még a Grulović testvérek utcában. És mi ott-hon hagytunk, afféle dadaként, a két-hároméves Leával. Amikor haz értünk, zavartan mesélted, Chaplin-filmeket néztetek — és annyira neveltetek, hogy Lea az öledbe pisilt... Később egyik legfontosabb munkádat, a *Nagy tükröt* Leáról festetted. Akkor meg Szabadkán voltál épp nálunk. Jutka műteremmé varázsolta számodra az egyik üres szobát. A drága, aranykeretes tükröt fenn találtuk a nádtető alatt; a

gótbetűs lexikonokkal, festményekkel, kitűnő, népi szöttesekkel, a tömördek kis málnáskosárral, kalapdobozokkal és nagy, redőnyös, fekete íróasztalommal egy eltűnt civilizációra utalt. Vigyázva leszállítottuk a fogatlan létrán. És azonnal hozzá is kezdted a munkához, élvezted az ecsetek finom iramlását a metszett üvegen, élvezted a játékot, hogy míg Leát fested, magadat látod: a szöttek, az órany fotel, Lea indigószín köpenye, indián feje szépen csorgott-szövődött egyfajta indián szöttek, amelybe, ezt csak most látni igazán, ahogy már nem vagy, s hirtelen olyan erővel tűz bele a nap, hogy félni kezdek, cserepekre hullik, csak most látni igazán: magad is beleszöttek. A szöttek szétbomlott, mondod te is, ám velünk szemben, szépen meghagyva, megmutatva sorban mindegyik szál végét — hogy a szöttek egyszer valaki, vagy tán éppen ez a nap, befejezhesse. Akármelyik lakásba, házba cipeltük is az elmúlt évtizedek során, mindig jelezte: katedrálissá kellené emelni minden lukat... Mondták, mondtad: zárják le a koporsót. De különben is, ha nem mondod, ha nem hagyatkozol így, akkor is leszögezzük. Azért van fedele a koporsónak, hogy leszögezzék. Leszögezve még tán el is képzelhető, hogy lecsúsztatták a létrán, vagy kilógatták az ablakon az utcára, ki oda Kolozsvári-Seszák kitűnő Jézus szíve-szobra (Öklöző Jézuska) elé. Szerettük azt a szobrot, de csak jóval később döböntem rá, hogy gyerekkorunkban ezen a szobron mászkálva tanultuk meg a plasztika törvényeit, a szobrászművészet titkát, jóval később, amikor már Meštrović művészetét is át tanulmányoztam, amikor Meštrović zágrábi kútjának bronzkoponyáiba kapaszkodtam az éhségtől félájultan, csak akkor döböntem rá, hogy tenyeremben már minden benne van, benne, akár egy szobrásztehetség tenyerében. Lehet, hogy Kolozsvári-Seszák nem tartozik a nagy, vagy mint Meštrović, a legnagyobb szobrászok közé, de hogy Öklöző Jézuskája jobb, hibátlanabb, mint a legtöbb azóta látott köztéri szobor, az sajnos tény... Egyszer egy hasonló, nagy télen jöttünk Kanizsára. Mindent behavazott, nem látszott az út, még a varjak is elhúzódtak valahová. Sosem tűnt még ilyen egyhangúnak, egyanyagúnak ez az Újvidék—Kanizsa útszakasz. Már közeledtünk Kanizsához, amikor száz méterre se előttünk, váratlanul feltűnt a temetkezési vállalat fekete autója (valamilyen Adorján környéki tanyáról jöhetett), majd ugyanolyan váratlanul, ahogy feltűnt, ahogy kikanyarodott elébünk: az árokba fordult. Lefékeztünk mellette. Vártunk, de senki sem mozdult. Kiszálltam, körüljártam az autót. A hátsó ajtó ki volt nyitva, a koporsó pedig az árokban. És mivel a fedele még nem volt leszögezve, a hulla, egy idős parasztbácsika, kicsúszott a hátra. Szépen, imára kulcsolt kézzel feküdt a szűz havon. Már meg volt meredve, nem volt nehéz visszaillesteni a koporsóba. Egyetlen részlet maradt meg élesebben emlékezetemben: nagy, fekete bőrpapucsos lesett gyapjúharisnyás lábáról. Visszatettem gyorsan, noha közben arra gondoltam, azt mondogattam, jó vastag ha-

Dobó Tihamér: Pap József, 1974

risnya, jó meleg, nem fog megfázni a lába, jó vastag harisnya, jó meleg... Azért jegyeztem meg éppen ezt a részletet, mert gyerekkoromban, amikor először merészkedtem kriptába, a csontváz lábán akkor is pontosan egy ilyen erős, fekete bőrpapucsot láttam, a csonton kívül csak ez nem porladt el, csak a bőrpapucs meg az asszony kontyának szép sűrűne font kalácsa, az asszony varrottas papucs, az elporladt, csak a konty nem, meg a férfi fekete bőrpapucs. Visszabillenttem, lábára akasztottam a nagy, kisuvickolt, fekete bőrpapucsot, és csak azután kerültem a sofőrfülkéhez. A temetkezési vállalkozó (aki gyerekkoromban még asztalos volt) épp akkor tért észhez, nem lett nagyobb baja, csak a füléből szivárgott egy vércsík. Gyorsan kiszállt, és visszazártuk a koporsót, a parasztbácsit a nagy, fekete bőrpapucsal a lábán a kocsi hátsó terébe. Akkor már túl voltam a Sinkó—Krlježa-féle sokkon, s csak annyit mondtam a temetkezési vállalkozónak, mivel zsebemben ott láttam a fényes nyelű kiskalapácsot (arra is gondoltam, kiviszem a zsebéből, leszögezem én, hisz ezen a borzasztó úton még képes lesz elveszíteni a bácsit vagy legalábbis a bőrpapucsát): a koporsó födelét jobb leszögezni... Mondom, ott, a óra terített virágok előtt téblábolva én már vissza is fordultam volna a kocsihoz, hisz ha netán ki is hozták már a koporsódat, úgysem vagy benne. A padláson vagy a Csárdáskirálynő színészgárdájával. Vagy ha nem vagy a végtelen padláson, ha nem járod az amatőrökkel a néma csárdást, az amatőrökkel a gerendákon forogva, akkor ökörnnyállá foszlottál, elvitorláltál közülük, s valahol a Tisza-parton vagy a Járás-szélén fennakadtál egy ördögcérnabokron, amely mögül meleg lehetet párállik egy rókalyuk, fennakadtál, avagy máris továbbvitorláltál, még tovább, és valahol Martonos alatt szentkép kékedbe oldódtál — és ez valahogy stílusos is lett volna egy rossz nekrológban (amit, sejtettem, rádiós penzumként néhány nap múlva majd meg is írok, hisz különben is átlagban havonta-kéthavonta írok egy-egy nekrológot, mind rutinszerűbben, afféle rádiós kántorként, rádiós siratóasszonyként)... Egyenként valahogy mégis besomfordáltunk a ravatolózóba. Nem is a koporsó miatt, inkább a hideg elől. Gondoltuk, hátha ráfutunk valaki ismerősre. Hátha segíthetünk. Besomfordáltunk. És. És a koporsó ott állt. Már szépen felravatalozva. NYITVA.

(Folytatása szeptemberi számunkban)

A KIISMERHETETLEN ÚTITÁRS

DE ÁK FERENC

1.

Ő másodikos volt amikor én 1955-ben, a szabadkai tanítóképzőt elhagyva, beiratkoztam az újvidéki iparművészeti iskolába. Valójában ő segített a fölvételi vizsga után, hogy könnyebben eligazodjak az új környezetben. Barátságába fogadott, később szobatársak is lettünk a Limánon.

Most, hogy emlékezetemben kutatok, állandóan azon kapom magam: az együtt töltött évek ellenére Dobó Tihamér végig kiismerhetetlen maradt számomra.

Gyerekes nemtörődomséggel hagyta folyni az időt maga felett, soha nem panaszkodott, inkább különös öngúnyal próbált az iskolai sikerelensége miatt támadt válságok alkalmával egy kis megértést, rokonszenvet kicsikarni környezetétől. Az a számomra nem mindig érthető, konok elszántsága, hogy mindenkit meggyőzzön IGAZ BARÁTSÁGÁRÓL, elég sokszor a visszájára fordult, s ilyenkor, mint a durcás gyerek, magába zárkózott és órákig nem volt hajlandó senkivel beszélni. Mert rájött, hogy megcsalják, kihasználják, kinevetik. Pedig ő mindent szép játéknak vélt, azzá akart tenni, mindenkit megnyerni a fair, de nem túl komoly ügynek. Ha valakinek nem volt pénze, s történetesen neki sem volt, nagy aggodalommal, teljes szívvel vetette magát a kölcsönzés az idő tájt rendkívül kilátástalan hajszájába. Az adósság rendszerint a nyakában maradt. Ha intettem az ilyen ügyektől, nagyon megharagudott rám, és tekintetéből ilyenkor azt is kivehettem, hogy gyűlöl. Ez persze nem tartott sokáig, nem tudta magát *kényszeríteni*, hogy a játékon túl még mással is törődjön, s e gyermeki tisztasága idővel csak mélyült. A mások számára vállalt adósságait igyekezett törleszteni, de ez mit sem jelentett, hisz a JÓ természete, de inkább a SOK szeretet iránti végtelen szomjúsága újabb adósságba vitte. E sanyarú, pénztelenséggel keserített időszakot mégsem mondanám sötétnek. Dobó világító egyéniség volt, és a rajzolásról, főleg a rajzolásról úgy tudott (leszűkített szókinccsel is) beszélni, hogy bennem is újraélesztette a *lelkeseiséget*.

Ilyen lelkesedési hullám követte, jól emlékszem, azt a belgrádi kirándulást is, amikor a modern norvég grafika kiállítását láttuk. Heteig hordta lekajult zsebében a katalógust, és ha csak egy kis szükségét érezte, azonnal belelapozott, és a homályos, szegényes reprodukciók alapján „visszaálmodta”, ahogyan mondani szokta, a számára nagy

élményt jelentő rézkarcokat. Ő beszélt rá, hogy az Ifjúság szerkesztőségébe elvigyem első „képzőművészeti kritikámat” is, persze az említett kiállításról.

Egy másik érdekes jelenség B. Szabó György grafikáival kapcsolatos. A művész akkor főleg a Dolgozóknak közölte műveit, és kettőnknek oda nem volt belépésünk. Bogdánfi védte B. Szabó illusztrátori felségterét. Mi az Ifjúságban „dolgoztunk”, de nemigen volt kenyér mindig mindkettőnknek, így érthető, hogy megkíséreltünk máshova is bejutni. A Magyar Szót Hangya tartotta, a Pionírújságot Faragó Aranka, és így mi csak arra számíthattunk, hogy az Ifjúság állandó illusztrátora, Sáfrány, ismét felszedi a sátorfáját és elmegy Párizsba vagy Szabadkára, és több munkához jutunk. De bennünket állandóan izgatott B. Szabó egyénisége. Közösen tápláltuk iránta egyáltalán nem képzőművészeti indítású ellenszenvünket. Mi állandóan *éhesek* voltunk, és *nyakig adósságban*... Érthető ez a két érv? Aztán egyszer Dobó azt mondta: nagy szarok vagyunk, Csif komám. Elém nyomta a Dolgozók legújabb számát, és rámutatott B. Szabó egyik szövegrajzára: na csinálj te ilyet! Nem értettem. Aztán egy nap egészen véletlenül a papírjai közül kicsúsztott néhány rajz. Ő megpróbálta B. Szabó lendületes, szálás rajzainak rendszerét BELÜLRŐL megismerni. Figyelem! Ez nem plágiumkísérlet volt. Egyszerűen kereste azt, ami őt mindig is izgatta B. Szabó rajzaiban. Ezek után változott meg Dobó rajzainak stílusa, de nem az említett művész stílusának párhuzamában. Dobó a mértani ábrák száraz egyszerűsége felé kanyarodott. Szerencsére ez sem tartott sokáig. Tovább építette, gazdagította a saját lírai világát.

2.

Dobó, szíve ellenére a textil szakon maradt, mert időközben a grafikait megszüntették. Amikor megkíséreltem „megnyerni” a kerámia számára, ahova magam is *menekültem*, álmodni sem mertem, milyen kegyetlen, belső válság elé állítom. Több mint egy hónapig kínlódtam, bár elfogadta érveimet, főleg azt, hogy a vegytantanárnál, Mandrinónál nincs semmi esélye, magam is elsősorban miatta hagytam el az *előkelőbb* szakot. A legkínosabb napok akkor jöttek számára, amikor megmondtam, hogy a szakosztályvezető tanárunktól, Baranyinétól azt hallottam: hazajön Baranyi Károly, és nálunk tanít majd. Akkor már együtt laktunk, és láttam, hogy valósággal szenved, hát hagytam az egész ügyet elülni. Az igazság kedvéért ide kell toldanom: az egész átiratkozási ügynek Baranyiné Markov Zlata volt az értelmi szerzője: szakosztálya erősen fellendülőben volt, és szerette volna a köztudottan tehetséges Dobót is megnyerni a kerámia ügyének. És valóban, később, ha jól emlékszem, 1957-ben, amikor Baranyi Károly hazajött Magyarországról, és megjelent az iskolában, Dobóban még egyszer, utoljára megin-

dult a belső harc. Végül is maradt a kelmetervezésben, de bukott is, és így évfolyamtársak lettünk. A belső átszervezés úgy hozta, hogy hamarosan a mi szakosztályunkon is Ankica Oprešnik adta elő a rajzot egy rövid ideig, s csak apránként jöttem rá Dobó szavaiból, hogy tulajdonképp az egész tanári gárdából egyedül Ankitát tiszteli, az ő stílusa és emberi magatartása volt a legközelebb Dobóéhoz. Ankica kicsit tartózkodón, de alkotói szigorral viseltetett tanítványai iránt, ám mindenki megérezhette mélyen emberi, támogató természetét is. Ezenkívül Dobó grafikus lélek volt, és itt Ankica adhatta abban az időben a legtöbb és leghasznosabb utasítást, *suba alatt*, persze, hisz ne feledjük: a kelme- és szövéstervezési szakosztályon történtek ezek az események. Ankica nagy szerepet játszott Dobó lírai palettájának kialakulásában is: kisegítette a meszes, oinkfehéres, lélektelen, iskolai modorból.

3.

Dobó Újvidéken maradt, vállalva a kelmetervezésben csak tizedrészként elérhető képzőművészeti edukációt. Markulik József nem vállalta ezt a megalkuvást. Szarajevóba ment. Én már érkezésemkor nem is találtam Újvidéken. Szabadkai éveim alatt párhuzamosan fedeztem fel kettejük rajzait, memorizáltam nevüket, s így érthető volt, hogy noszogattam Dobót, levelezzen Markulikkal, én is felvenném vele a kapcsolatot: izgatott a sarajevói élet, a képzőművészeti mozgások, és titkon melengettem szívemben olyan vágyat is, hogy magam is utána- megyek egy napon. Középső bátyám is ott volt állatorvosin, ő is hozzásegített, hogy a városról teremtett képem erősen kamaszos, túlidealizált volt. Dobó meg is tette a MÁSODIK lépést, választott Markulik lapjára, s a további levelezés már gyakorlatilag köztünk folyt, Dobó csak annyiban járult hozzá, hogy a Markulik által kezdeményezett, a levél végére iktatott alkalmi rajzocskát odafirkantsa.

Hogy kettejük barátsága milyen jelentős volt, azt csak később fedeztem fel. Dobó sokszor volt kedvetlen, bizonytalan, és egyszer meg is mondta: amióta Markulik elment, nincs kire támaszkodnia. A levelezésben is, mint általában mindenben, hanyag volt, és nem is nagyon hitt benne. Ezért örült meg végtelenül, amikor 1956 nyarán meghívtak bennünket a csantavéri ifjúsági művésztelepre. Én is örültem, persze, hisz végre megismerkedhetek Markulikkal is, aki különben csantavéri, s nyilván az ő ötlete a művésztelep is.

A telepen hármunkon kívül jelen volt még egy Ostojić nevű fiatal bosnyák képzőművész is, Markulik sarajevói iskolatársa.

A kezdeti lelkesedés után egy elég érdekes helyzet jött létre: Markulik agyoncsigázta magát önkritikával, de szép rendszerességgel festett. Főleg a malom körüli meg a piaci hangulatokra emlékszem ebből

a már érett képanyagból. Ostojic arra panaszkodott, hogy ez a világ túl távol áll tőle. Dobó meg egyszerűen menekült a munkától, s hamarosan felelősségre vonták a Népfront vezetői meg a szövetséget igazgatója. Keményen összetűzött a nőszervezet vezetőivel is, de főleg az épület gondnokasszonyával, ahol szállásunkat kijelölték a szervezők. A további „félreértések” a vendéglőben jelentkeztek, ahol ebéd-vacsoránkat jegyre adták. Markulik nemcsak hogy megvédte Dobót, de igazat is adott neki; kiverelkedte, hogy egy magánházban főzzenek ránk, ahol aztán a szó szoros értelmében kényeztettek bennünket vendégszeretettel és ingyen falatokkal. A művésztelep végén meg kellett rendezni az itt készült anyagból a kiállítást is. Büntudattal sommáztuk, hogy ebből csak Markulik-kiállítást lehet csinálni, mi hárman nem nagyon feszíthettünk műveinkkel. Időközben Dobó faképnél hagyott bennünket, és már Kishegyesre csak mi hárman vittük a kiállítást. Az, ami itt a lényegesebb: Dobó is mint sokan mások, menekült a munkától, és ezért kegyetlenül szenvedett. Nem szerette a „szervezettséget”, az iskolát is nehezen viselte el, bár ott azért érzett valami biztonságot, amiről mondatröredékekben beszélt is néha. A csantavéri esetben most utólag legalább két dolgot vélek vele kapcsolatban felfedezni.

Nyilván az első napokon rájött, hogy Markulik Szarajevóban egy év alatt művészként rengeteget fejlődött, és meg volt győződve róla, hogy ő már lépést veszített. Ez a defetizmusa emlékezetem szerint egészen világosan meg is nyilatkozott egy vacsoránál, amikor életemben első ízben hallottam azt a kegyetlen, gunyoros hangnemet, a mindent tagadó, gyerekes nihilizmusát, a csúfondáros sértegetését, de mindezt valahogy maga ellen fordította.

A másik mozzanat is jellemző lesz rá, főleg későbbi korszakában: rájött, hogy a művész nem lehet soha *teljesen* független. Ezt az *inspekcióba* jövő politikusoknak úgy valahogy adta tudtára, hogy azért a tányér paprikásért talán azt várják tőle, hogy „bérencük” legyen? Rajcsán jót nevetett rajta, Firitz Pista meg szívta a fogát és lapított. Hogy miként viszonyult az ilyen körülmények között született munkáihoz, azt a legpontosabban az az eset illusztrálja, amikor az említett kiállítás után nem volt hajlandó átvenni rajzait, festményeit. Egy része ott maradt Kishegyesen, másik része pedig visszakerült Csantavérre.

4.

Mint már említettem is, elég sok baja volt néhány tantárggyal, főleg a vegytannal meg a művészettörténettel. 1957-ben pótvizsgára bukkott e két tárgyból. Összeszedte keveske holmiját, és hazament Kanizsára a nagynénjéhez, aki anyja helyett anyja volt. Én nyáron, a szabadságok idején ott maradtam az Ifjúság szerkesztőségében slapajként. Borsos István volt a főszerkesztő, és ahányszor a szeme elé ke-

Dobó Tihamér: Dési Abel, 1974

rültem, mindig elsötétült a tekintete. Őszintén szólva: attól tartottam, hogy láb alatt vagyok, és már döntöttem is, hogy hazamegyek Ittába, apáméknál sír utánam a munka. Akkor Borsos magához hívatott, és megkérdezte, mit tudok Dobóról. Jóformán semmit nem tudtam. Szólt Reuter Verának, a titkárnőnek, hogy utaljon ki nekem annyi pénzt, hogy másnap elutazzak Kanizsára, és Dobót hozzam le Újvidékre. Hozzá, haza.

Igazán megörültem ennek az útnak, hisz Kanizsáról nagyon sokat mesélt nekem Dobó, főleg Tolnai Ottóról, akit úgy emlegetett mint egy valódi csodagyereket. Késő este érkeztem busszal Kanizsára, és megpróbáltam eligazodni valahogy, bár Dobó címét se tudtam, de reméltem, hogy ha mint festőt nem is, mint közkedvelt labdarúgót majdcsak ismeri valaki. Nem volt szerencsém. Akkor Tolnaiék után érdeklődtem. Ez könnyebben ment: ott álltam tán harminc méterre a házuktól. Bekopogtam, de sajnos, Ottót nem találtam otthon. Édesanyja igazított útba, s valóban rá is akadtam a kis házikóra, ahol Dobó és nagynénje élt. Amikor elmondtam, mi járatban vagyok, a nagynéni könnyezett a főszerkesztő jóságán, de Tihamér hallani se akart arról, hogy Újvidékre menjen. Ígérte, hogy tanul ő itthon is eleget, lesz segítsége a vegytan körül is stb. A meggyőződés hosszú és nehéz feladat volt, meg kellemetlen is. Aljas strébernek éreztem magam, de szerettem volna, ha Dobó nem marad le, ha befejezi az osztályt.

Reggel a korai vonattal indultunk Újvidékre. Borsos a Laza Kostić utcai lakásában biztosított egyhónapos otthont Dobónak, kegyetlen rezsimet vezetett be, és végül is Dobó letette a pótvizsgákat. Borsos vett neki egy öltönyt és cipőt. Az új iskolaévben valami különös, gyerekes büszkeséggel *indított*. Aztán ismét CSAK a labdarúgás érdekelte, rendszeresen utazott Kanizsára a mérkőzésekre, rendszeresen késett egy-két napot a hét elején. Elhagyta a Jiriček utcai lakást, máshová költözött. Több hónapig tartott ez a *távolodása*. Egyre ritkábban járt be a szerkesztőségbe, ritkábban illusztrált, egyre kevesebb tiszteletdíj csurrant, külseje is elhanyagolt lett. Ekkor Major lépett közbe. Mindent megtett, hogy Dobó ismét magára találjon. Elég rendszeresen hívott bennünket kicsi lakásába, sokat beszélgettünk. Felesége leváros kenyeri felejt-hetetlenek maradtak Dobó számára is. Még 1982 őszén is, amikor utoljára találkoztunk, emlegette ezeket a meleg, bensőséges hangulatú látogatásokat.

Ismét bedolgozott a lapba, kapott munkát a Pionírújságban, néha a Dolgozóknak is, és egy kis belső összeesküvéssel egy nap ismét felruházták. Másként nem lehetett volna: minden pénzt elosztogatta.

Akkor, hogy a ruházattal, a tiszta inggel, új cipővel megjött az ön-bizalma, úgy döntött: elutazik Šabacra, meglátogatja apját, apjának családját. Terve szerint egy hétvéget kellett volna ott töltenie, de igen gyorsan visszajött. A Čokanović családról nem sokat beszélt, de minden-

kinek mutogatta húga fényképét. Ha jól emlékszem, Bojkának hívták, és Tihamér benne lelte meg a keresett, az annyira hiányolt *testvért*. Egy időben elég sok levelet kapott tőle, aztán ismét hallgatott erről a témáról. A nemtörődomségben alig egy-két hónap alatt szakadozottá, rongyossá vált a gabardinöltöny, a cipőből kibújt a lábfeje, mert ebben rúgta a labdát, ha csak valahol ráakadt. Ugy döntöttem, a következő nyárra meghívom hozzánk Ittabéra, ki, a nagyréti tanyára. El is fogadta a meghívást. Már nem emlékszem pontosan, hogyan jutottunk olajfestékhöz meg felszereléshez, de annyi biztos, ő itt festette első olaját: egy szerbittabéi, falu végi tájkép volt. Festett két kisebb csendéletet is. Az egyik (köcsögökkel, almával), nagyon tetszett anyámnak.

5.

Emlékezésem szerint Major Nándor beszélt rá, hogy kérjünk a Forumtól ösztöndíjat. Ez valahol 1958-ban lehetett, és már maga a gondolat, hogy lesz egy stabilabb pénzforrásunk a tiszteletdíjak mellett, Krőzussá tett bennünket. A kiadó titkárságán hetente megjelentünk, és érdeklődtünk, MIKOR kapjuk mi meg végre azt az ösztöndíjat. A titkár hol jóindulatúan kitesékelte bennünket, hol meg lehordott bennünket a sárga földig, aminek az lett az eredménye, hogy Dobó velem együtt meggyűlölte a hivatalnokokat, s ez a gyűlölet, tudomásom szerint élete végéig nem enyhült. Az ösztöndíjat végül is Steinitz Tibor intézte el, azzal a hatékony, humanista nagyvonalúságával, melynek nyugtató hullámaival Dobó is, én is, később több ízben éreztük. Ezt a kis részletet azért tartom fontosnak kiemelni, mert itt láttam először, miként viselkedik Dobó a megaláztatás kínos pillanataiban. Arca vérvörös volt, orrlyuka minden lélegzetvételnél szélesre tágult, keze elfehéredett, ádámcsutkája sűrűn járt le-fel, mintha szomjasan kortyolná a levegőt. Megaláztatásban később is bőven volt része. A hatvanas évek derekán még elég sűrűn találkoztunk, de ekkor már csak ivott és káromkodott, arca azonban továbbra is lángvörös volt.

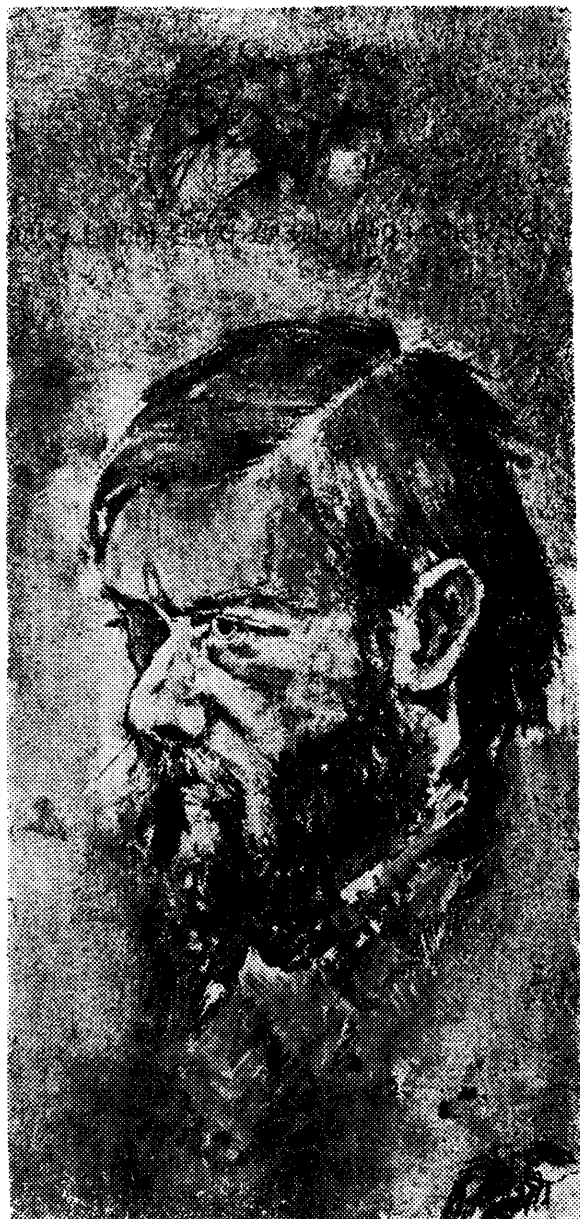
6.

Művésziskolás korunkban két szerelemre emlékezem. Mind a kettő iskolatársnőnk volt, s mind a kettő viszonzta is Dobó gyermekesen titkolt ragaszkodását. N. idősebb volt nála, szép, hosszú, természetes szőke haja volt, és abban az időben, míg tartott az idill, ez a lány mosott-vasalt rá, néha megosztotta vele menzai porcióját. Dobó akkor olyasmit követett el, ami neveltségessé tette mindkettőjüket. Egy szünetben belejavitott N. szénrajzába, segíteni akart rajta, mert az sehogy sem

tudta statikusan felvázolni, felállítani a kompozíciót. Abban az iskolában az ilyesmi a legnagyobb szégyennek számított. Ez lett aztán a szerelem vége is. A másik szíve választottja alacsonyabb volt, és arcvonásaiban emlékeztetett Dobóra. A baj ott volt, hogy Tihamér másodszer is megbukott, és Nišbe került. A lány évfolyamtársnőnk volt, és sokáig remélte, hogy házasság lesz a szerelem vége. Aztán a diplomavizsga után pár évre férjhez ment egy másik emberhez. Tihamér, ha később találkozunk, rendszeresen kérdezősködött a lány felől, de soha nem közelített hozzá többé.

7.

Anyám halála után, 1967 tavaszán járt nálunk utoljára. Hívtuk, maradjon nálunk, amíg nem rendeződik az élete. Emlékszem, este felé jött, és inni kért. Feleségem vacsorát készített, de ő csak inni kért. Kisfiunkat, akkor volt hároméves, dédelgette, játszott vele, és kért papírt, ceruzát, hogy megrajzolja a portréját. Amíg feleségem a kért felszerelést kereste, fiunk valami szemtelenséget mondott, amiért megfenyítettem. Dobó felállt, ismét a régi gyűlöletet láttam szemében, mint amikor intettem, hogy pénzt BARÁTSÁGÉRT osztja szét. Azt mondta, hozzám soha többé nem jön, mert a gyerek fenytésével közvetlenül őt céloztam, hogy az a gyerek ő maga, hogy nézzem meg, mennyire egyedül van, akár ő maga, hogy nem érdemlem meg ezt a gyereket. Kispolgár vagyok a legrosszabb fajtából, köp az ilyenre. Elment és valóban soha többé be nem tette lábát otthonunkba. Találkoztunk még, főleg Kanizsán, ígérte — mindig ígérte —, hogy megfesti fiunk portréját, ha Újvidékre jön, de ebből nem lett semmi. Valójában az a hároméves gyerek alkart ő mindig maradni, vagy talán az is volt, s a világ azt követelte, hogy erővel felnőjön, vállaljon felelősséget mindenért, mint a többi magakorabeli. Sokan szerették, megértették minden furcsaságával, segítettek is, de többen voltak, akik becsapták, csalták, kifosztották, s még utolsó segélykiáltását se hallották. Mi egymás életéből kimaradtunk, de amit emberségéből kaptam, az a gyerekes, fényes lelkesedés, megmarad bennem Dobó Tihamérként, életem végéig.

Dobó Tihamér: Tolnai Ottó, 1969

A FÖLBORZOLT TOLLÚ MADÁR ÜZENETE

BELA DURANCI

Még egy festő, akit csak most, halála után kezdünk igazán becsülni. Mert eddig többnyire tudomásul vettük, hogy itt él és dolgozik közöttünk. Csendesen járt a világban, olyan csendesen, hogy lépteit meg sem hallottuk. Nem is szerette a nagy nyilvánosságot, a kocsmák zuga volt az ő világa, a hosszú éjjeli sétáké Kanizsa utcáin: mindaddig, míg azt nem mondta, elég, s maga szabta meg a véget, ötvenévesen.

Tisza. Dobó Tihamérről először ez a folyó jut az ember eszébe, a homoksárgás víz meg a kikötött ladikok, amelyeket Dobó meggyőződése szerint humott szemmel festett. Mert ő ezeket a Tisza-parti motívumokat nemcsak ismerte, hanem minden idegszálával érezte is. S ezek az idegrezdülései ott vannak festményein, rajzain egyaránt.

Öt évvel ezelőtt egy nagyon szép könyv jelent meg a Kanizsai Író-tábor tiszteletére, s ebben a könyvben Teodor Ilić Česljar, Milan Poznovija, Sáfrány Imre, Hangya András, Maurits Ferenc és mások társaságában találjuk Dobó Tihamér színesben reprodukált Tisza-parti képét s egy csomó kiváló rajtot. Ha csak azt ismernénk festőnktől, amit e kötet közöl, az is elegendő volna annak bizonyítására, hogy ő valóban idegszálával rajzolt. Szitakötők játéka, tiszavirágnasztánc, ökörnyal a város fölött, magányos füzes a Tisza-parton a témái itt, és egy éppen az ő művészetét méltató Koncz István szöveg alatt, biztosan nem véletlenül ide tévedt rajz: egy fölborzolt tollú veréb bánatos tekintete a hatalmas kukoricacsőre, amelynek egészséges, életet adó, sárga szeme sohasem lehet az övé. Micsoda szimbolika rejlik ebben a rajzban. S ez a rajz már több is önmagánál, kész novella, jeleként annak is, amit a róla szóló nekrológusban olvastunk: „Tudtommal sohasem volt meghívott vendége a Kanizsai Író-tábornak, de azért minden ősszel föltűnt közöttünk” — írta róla Dudás Károly. Mély meggyőződése, hogy éppen az írók között érezte igazán jól magát. Csak a velük való találkozásokkor tudott igazán megnyílni, őszintén vallani, s az sem csoda, hogy az írók kedvelték leginkább. Ennek a kölcsönös megbecsülésnek most már monumentális szobra *A csönd városa*, amely örök emléket állít festőnknek. Most is magam előtt látom Pap József Hommage a Dobó Tihamér ajánlást viselő a Tisza című verse alatt azt a szinte leírhatatlan egyszerűséggel „megfogott” Tisza-partot, azt a víz fölött meghúzódó síkot, amelyet egyszerűbben le sem lehetne rajzolni. Mindössze néhány vonallal kelt életre egy tájat, néhány vonallal egy egész világot.

Dobó Tihamér: Veréb

Merengő, álmodozó, nosztalgikus lélek volt Dobó Tihamér? Nyilván volt benne ez is, de festő volt, akinek, mint Koncz István írja: „elvont képei ugyanabból az élményből születnek, mint realista képei, csak a formák tisztulnak meg a részletektől. Doból elvont képeit úgy is jellemezhetnénk, hogy azok a forma mítoszai”.

S ennek az okosan elemző írásnak a végén ott a fölborzolt tollú madár, mint a pont valaminek a végén, áll és várakozik a bőség tornya előtt. Mennyi alázat! S mennyi megalázás érhet a madarat, s mekkora türelemmel várja sorsa beteljesülését az aranyhegy előtt. Ezt a verebet is csak most fedeztük föl igazán, pedig lett volna rá időnk, akár festőjével is tudatni, hogy ha vannak csúcsteljesítmények, akkor ezt (is) annak tarthatjuk. Legyintett volna rá nyilván, mint általában, és lehet, el sem hitte volna. Mert ő csak önmagának hitt, csak önmaga crejében és tehetségében. Ezért nem evezett az avantgárd számára sejtelmes vizeire, hanem megmaradt „csak” az őt körülvevő világ festőjének. És örökös magányosnak, mint ama veréb ott, *A csönd városában*, s most itt, az én kusza soraim között is.

B. GY. fordítása

Dobó Tihamér: Uszály, 1981

„... KIS AKCENTUSSAL MEGTÁMASZTVA”

DOBÓ TIHAMÉR

BICSKEI ZOLTÁN

„Fos!” — mondaná Cigonya, egyszerűbben a Jarry-féle „Szar!”-nál is. „Fos az egész — legyintene —, az is, amit most rólam összevissza dumáltok. Itt voltam köztetek, vagy inkább mellettetek, nyakig ebben a szarlatyakban, mégsem tudtatok elérni. Hát akkor most csönd legyen.”

Falamon lóg egyik utolsó, járási tájképe. Kis formátuma még ordítóbbá sűríti a táj csöndjét. Rajta kívül talán csak Sumanović tudta még így kiszippantani a levegőt fehérre dermedt téli tájképein, mint ő ezen a járás-képen. A szikes, táj fölötti ég. A kép kétharmadát betöltő rózsaszín-lilás-barnás, valójában szeszinű eget nézve valósággal fuldoklom. A megvetemedett kis kép szív- és tüdőszorító légszomja a hiány, a vágy létező anyaga.

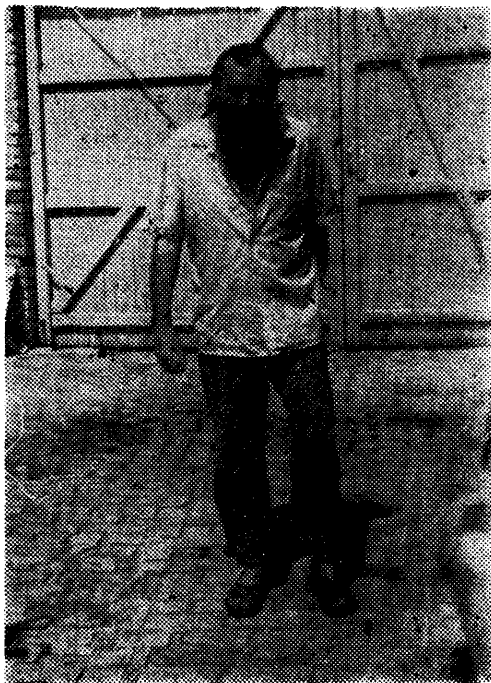

(A transzcendens szomorúságot árasztó, orosz balladák hangzásvilágát kedvelte Cigonya.) „Nem vagyok művész” — mondta, és ténylegesen nem a művészetre, annál jóval fontosabbra vágyott. Nemcsak őt, hanem szűkebb vidékünk, Észak-Bácska embereit is jellemzi, hogy könnyörtelen önpusztításuk közben is tiszta tekintettel néznek e síkra. „Egy iszonyú erős, borotvavágáshoz hasonló tuspengesuhintással kellene vízszintben kettéosztani a papírmezőt — mondta (látom mozdulatát) —, és ezt kellene a fűszál, a kóró, a bogáncs kis akcentusaival megtámasztani. Ez lenne az igazi tájrajz.”

Időben előre és hátra nézve látom a Tisza partjáról elmenők vacogó, hosszú menetét (kiket nem tudunk éltetni, a szó szoros értelmében életben tartani), akik gyermekként, soha föl nem nőve „mindenből csak az igazit” szerették volna, hogy végül mindahányan a csődig jutva, de a teljes életet tisztelve vágják bátran a pofánkba életüket: *ez így nem kell!*

Hát akkor legyen csönd. Künn is kifehéredett a kép, és peng a jég.

1987 januárjában

Dobó Tihamér, 1986